

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Про видання

DRA e.V. Badstraße 44
D-13357 Berlin
Tel. +49 (0)30 446 680 12
Fax. +49 (0)30 446 680 10
info@austausch.org
www.austausch.org

Дана публікація підготовлена у рамках проекту DRA e.V. «Діалог заради взаєморозуміння та справедливості: європейські НПО працюють разом для подолання конфлікту на Донбасі» за фінансової підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини.

Зміст даної публікації не обов'язково співпадає з позицією Міністерства закордонних справ ФРН або позицією DRA.

Редакторка – Ірина Яковлева
Ілюстрації – Nastia Eliseeva

Copyright © DRA 2020

Відтворення змісту публікації дозволяється за умови посилання на джерело.

Передмова	4
Тім Джуда, британський журналіст, автор книги «In War Time: Stories from Ukraine»	
Дослідження «Шість років за лінією фронту: що люди на непідконтрольних територіях думають про Україну, війну та майбутнє?»	7
Есе українських журналістів(ок), вихідців з Донбасу, щодо думок, які висловлюються у дослідженні	30
«З точки зору тих, кого «виключили».	31
Аліса Сопова, дончанка, журналістка, аспірантка факультету антропології Принстонського університету	
«Відкопати років через сто? Як в окремих частинах Донецької та Луганської областей майже не лишилося України».	34
Юлія Абібок, журналістка, здобувачка ступеню PhD у сфері медіа та комунікацій	
«Діалог через лінію зіткнення ніколи не припинявся».	37
Дмитро Дурнев, журналіст	
Роздуми конфліктологині	41
«Діалог починається з особистих історій».	
Інна Терещенко, медіаторка, фасилітаторка, тренерка, конфліктологиня, кандидат філософських наук, керівниця Одеської обласної групи медіації.	

Передмова

Тім Джуда

британський журналіст, автор книги
«In War Time: Stories from Ukraine»

Якщо вже я чогось і навчився з власного досвіду, так це тому, що іноді, аби щось дійсно побачити, треба від цього відійти. І, звісно, я не за фізичну дистанцію тут говорю, а скоріше про емоційне дистанціювання.

Дозвольте пояснити. У 90-ті роки я висвітлював практично кожний нюанс югославських війн. Більше того: я прожив їх, навіть більше, ніж більшість югославів у тому сенсі, що як журналіст, я не тільки висвітлював усі ті конфлікти, у Хорватії, в Боснії, в Косово, – а на відміну від них, в мене була можливість пересуватися туди й назад через лінії фронту. Опісля завершення війн я продовжив висвітлювати теми цього регіону. Моя наступна історія буде про те, про що думають 25-річні мешканці Боснії. Чому? Тому що війна там закінчилася як раз 25 років тому.

То де ж тут зв'язок? У квітні 2014 року в Україні неочікуваним потрясінням для мене стало несподіване відчуття дежавю. На блокпостах я побачив чоловіків із наданою їм зброєю у стані ейфорії, що кричали про «фашистів». Раптом вони відчули, що їхнє пересічне життя набуло нового сенсу. Як їхні батьки, діди та прадіди,

вони матимуть і власні розповіді про бої у праведній війні або про їхнє становлення на хвилі революції. А потім у Донецьку мене запросили на вечерю, де зібралося чимало гостей і мене, як іноземця, запросили до слова. Я сказав, що те, що я щойно бачив на блокпостах, я вже бачив раніше, в Хорватії та в Боснії, а це означає, що незабаром буде війна.

Інші гості зі мною не погодилися. Вони не просто не вірили мені, вони не хотіли мені вірити. І звісно таке саме відношення я теж вже бачив раніше. Коли у Хорватії вирувала війна, боснійці посміхалися та говорили: «Тут такого ніколи не станеться, адже всі знають, наскільки було б жахливо, якби таки була війна».

І ось знову. Чверть століття по завершенню боснійської війни та практично сім років з початку конфлікту на сході України – і ось усе, про що я читаю у цьому дослідженні, до болю мені знайоме!

Однак, все ж є один нюанс. Між Балканами та східною Україною є багато спільних моментів, але є й деякі ключові розбіжності. Найзначніша розбіжність полягала або полягає у тому, що на Балканах конфлікти розгорялися чітко вздовж етнічних ліній або принаймні на ґрунті ідентичності. Серби (православні) проти хорватів (католиків) проти боснійців (мусульман) проти албанців (неслов'ян). На сході України різниця між росіянами та українцями була абсолютно ефемерною, але з кожним роком, відповідного до цього дослідження, вона стає все більш і більш значущою. Якщо на непідконтрольних українському урядові територіях українська мова просто викреслена, а для багатьох на протилежній стороні російська означає мову агресора, це означає, що формуються нові ідентичності. Чи маємо ми дивуватися, коли дослідження демонструє нам молодих людей, які є більш націоналістично налаштованими, ніж їхні батьки? Те саме ми бачили й на Балканах. Молоді люди не мають спогадів про життя

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

усіх разом, коли й школи формували певний менталітет нового покоління. На Балканах з'явилися нові ідентичності – болгари та греки, до прикладу, були скажено розлючені тим, що македонці думали про себе як про македонців, бо вони так не думали 100 років тому. У другій половині ХХ століття косово-албанська ідентичність трансформувалася з регіональної у національну. В Боснії молоді серби – вже не просто боснійські серби, вони ідентифікують себе з Српска (Srpska), тобто псевдодержавою, в якій вони живуть. Зараз аналогічні процеси відбуваються й в Донецьку та Луганську.

Сама ідея про те, що ми маємо знати, про що думають люди, – навіть якщо й неповністю, адже люди там не є вільними у своїх висловлюваннях – звісно актуальна. Однак, саме лиш знання, про те, що думають люди на іншій стороні, не означає можливості возз'єднання чи миру. Окрім того факту, що у Києва та Москви можуть бути власні причини зберігати статус-кво, фактом також залишається й те, що за останні роки жоден конфлікт, який безпосередньо можна було б порівняти із зазначеним, ще не закінчився у мирний спосіб та примиренням населення. А крім того не забувайте, що найбільшою брехнею в міжнародних відносинах є твердження, що «розв'язання проблеми через насильство неможливе». У 1995 році Хорватія розв'язала проблему сербської республіки Країни, що відкололася, стерши її із мапи країни військовими силами. У 2009 році шрі-ланкійська армія розбила на острові тамільський штат, що відколовся. У 2020 році, більше половини століття потому, Азербайджан завдав удару та розгромив вірмен у Нагорному Карабасі, спровокувавши потік біженців. Деякі підпалювали свої хати перш ніж їх покинути. Ці сцени нагадували події Балканських війн.

У 1995 році в Хорватії один регіон, який контролювали серби, все ж здався без бою. Серби продовжують жити там й дотепер, але все ще важко сказати, чи відбулося взагалі примирен-

ня між ними і хорватами. Серби та албанці живуть паралельним життям у Косово, так само як македонці та албанці живуть в Північній Македонії – хоча там, незважаючи на конфлікт у 2001 році, в усіх органах влади присутні албанці. В Боснії після війни не було вбивств на ґрунті помсти, однак журналісти кожен рік пишуть про те, що країна знаходиться на краю прірви-війни, хоча ці погрози не справдилися.

Отже що це все означає, і який урок для себе могла б винести з цих історій Україна?

Дивно, але за усі ці роки після закінчення югославських війн люди жили у різних площинах. З одного боку, наприклад, Боснія – це вочевидь нефункціональна держава. По всьому регіону молодь застосовує націоналістичну риторику. І все ж, і все ж ...

Багато років тому я поїхав до Болгарії взяти інтерв'ю у редактора однієї з газет. І наприкінці запитав, чи не знає він ще редакторів у Белграді та Загребі та інших містах. Він відповів, що під час війн у 90-х з ними зустрічався, а ось після – якось зв'язок обірвався. «І чому ж?», – запитав я. «Тому що їм було цікаво лише спілкуватися між собою, ось вони й повернулися до цього», – відповів він. І я зрозумів для себе, що неважливо, скільки всього було знищено під час війн, в людей все ще залишається чимало спільного, включно із родинами та друзями, які тепер розділені новими кордонами. А те, що відбулося з тих пір, стало своєрідним приводом для відновлення цих зв'язків, починаючи з сім'ї, та завершуючи бізнесом.

Що ж до вищого рівню, то в мене склалося враження, що щоб вони один про одного не говорили для своїх ЗМІ, лідери регіонів бачаться один із одним навіть частіше, ніж зустрічаються зі своїми власними міністрами. Видається, що вони об'їжджають регіон та Європу, зустрічаючись чи не щотижня один із одним на конференціях, форумах, офіційних зустрічах. І всі

інші можуть робити те саме. Якщо їх запитати, вони можуть сказати, що «ненавидять» іншу сторону, але все ж вони не проти туди з'їздити у відпустку аби поїсти знайомої, своєї їжі та послухати свою музику. У цьому відношенні серби, хорвати та боснійці, а також й інші, не сприймають один одного як іноземців. Минулого тижня я брав участь у конференції, де молоді дослідники з усіх балканських країн обговорювали написані ними спільні аналітичні напрацювання, дискутуючи про загальні проблеми, розглядаючи можливі їхні рішення, а також обмінювалися даними та досвідом. Ось така тепер реальність. Більшість ЗМІ, політиків, священників й інших впливових осіб говорять те, що їм необхідно говорити зарадигуртування своїх груп на правильній стороні, а тим часом життя, де людям просто необхідно виживати в тих умовах, які склалися, триває. Люди просто живуть.

У 2014 році я бачив ту війну, що насувалася, так, як присутні на тій вечері в Донецьку бачити просто не могли, хоча на блокпостах вже говорили про швидку «перемогу», що вже не за горами. Ніхто не хотів собі зізнаватися у тому, що їм або доведеться тікати, або опинитися у пастці величезного ізольованого та загниваючого Придністров'я або Південної Осетії. Коли Україна не зазнала краху, для мене було очевидно, що саме так і станеться.

Тому зараз, хоча звісно й важливо знати, що на думці у людей та що вони відчують, не менш важливо також тверезо дивитися на ситуацію. Більшість аналогічних конфліктів тривають не одне покоління. Кіпріоти говорять про возз'єднання вже з 1974 року. Абхазія, Придністров'я та інші існують як території, що від'єдналися, вже так довго, що увесь світ вже й забув, що саме спровокувало це від'єднання. І все ж у всіх цих зонах конфліктів неурядові організації відіграли важливу роль у зближенні людей, часто значною мірою позитивно впливаючи на ситуацію. А ось зірки в політиці напрочуд

зрідка сходяться таким чином, що політики, які зацікавлені та мають можливість домовлятися, знаходяться при владі одночасно з обох сторін. Хоча таке все ж трапляється, як до прикладу у випадку Північної Ірландії та між Грецією й Північною Македонією.

З іншого боку, часто усе це виглядає як марна справа. Ви збираєте людей, працюєте над проектами, досліджуєте настрої у суспільстві, і ось рік минає за роком, а розв'язання конфлікту виглядає таким далеким і примарним, як ніколи раніше. А на іншій стороні люди продовжують жити своїм життям. І знову трохи тиску тут і там, підготування аналітики, публікація різних ідей у формі звітів, а результатів досі нема. Але насправді кожна з цих дій – це цеглинка у будівництві чогось нового, що приносить користь. Ідеї зі звітів потрапляють на столи політиків, і кожен крок має значення, змінюючи ситуацію. Ось той самий урок з балканської історії, який може стати в нагоді для України. Конфлікти як такі можуть і не мати рішення, але з ними можна працювати, покращувати життя людей, мінімізувати прояви ненависті, підвищувати ступінь розуміння. І одного дня, аж раптом зірки все ж зійдуться правильним чином, все може змінитися кардинально, а люди вже будуть готові, бо не будуть один одному зовсім чужими.

Дослідження

«Шість років за лінією фронту: що люди, які живуть на неконтрольованих урядом територіях, думають про Україну, війну та майбутнє».

Це дослідження є результатом 35-ти інтерв'ю з людьми, які мешкають в районах Донецької та Луганської областей, непідконтрольних уряду України. Вибірка не є репрезентативною. В анкетуванні брали участь люди, з якими інтерв'юери знайомі особисто. Дане дослідження не є повноцінним опитуванням суспільної думки. Інтерв'ю проводилися у 2018-2019 роках.

Конфлікт безпосередньо впливає на

3 000 000 мешканців
сходу України

Лінія фронту довжиною у **427 км** розділяє підконтрольну частину Донецької та Луганської області та самопроголошені «республіки»¹

Російсько-український збройний конфлікт на сході України зачепив життя та безпосередньо вплинув на більш ніж три мільйони мешканців регіону. Уже впродовж шести років 427-кілометрова лінія зіткнення і система контрольних пунктів в'їзду-виїзду (їх усього п'ять на дві області) розділяють людей у Донецькій та Луганській областях – тих, що живуть на підконтрольній уряду території та тих, які залишаються на тимчасово окупованих територіях. Люди в зоні конфлікту постраждали від війни: фізично, психологічно, а також економічно.

Людські страждання є однаковими по обидва боки лінії зіткнення, проте їх життя сильно відрізняється, особливо з огляду на політичну ситуацію, можливості для працевлаштування та медійний контекст. В той час як громади, сім'ї та друзі зберігають зв'язки, об'єктивної інформації про повсякденне життя людей дуже мало та з'являється вона спорадично. Реальність, в якій живуть люди на окупованому Донбасі – пропаганда, мілітаризація, порушення прав людини, відсутність вільних медіа, заблоковані пропускні пункти – сприяє відчуженню. Видача російських паспортів за спрощеною процедурою, визнання Росією дипломів та інших документів, виданих в «республіках», гастролі російських співаків та акторів все більше і більше включають непідконтрольний Донбас до сфери впливу Росії. Все це сприяє зростанню ментальної віддаленості неконтрольованої урядом території (НКУТ) від решти України.

Ця публікація має на меті заповнити прогалину у публічному обміні думками через лінію зіткнення та всередині України, створити простір, де можуть бути представлені погляди людей, що живуть на непідконтрольній території, підтримати розвиток суспільної дискусії про можливості реінтеграції.

З багатьох причин голоси цивільних осіб, які проживають на непідконтрольній урядові території, рідко чують на решті території України. Це дослідження – своєрідний майданчик для особистих історій. Ми зібрали думки та погляди жінок та чоловіків, які живуть за лінією зіткнення. Вони розповідають, як збройний конфлікт впливає на їхнє життя, говорять про економічні труднощі та способи виживання, стосунки з родинами та друзями по інший бік лінії фронту. Також, учасники та учасниці анкетування відповідали на питання, як вони сприймають Україну та державну владу, ділилися поглядами на спілкування

¹ Самопроголошені «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка». Далі – самопроголошені «ДНР» та «ЛНР».

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

та діалог з тими, хто перебуває на іншому боці. Підлітки (віком 16-18 років) та їхнє бачення майбутнього є особливо цікавими у дослідженні, але й особливо тривожними, бо їхні погляди на ситуацію, судячи з усього, видаються найбільш радикальними. Це дослідження може бути корисним

для державних установ та організацій громадянського суспільства, які опікуються питаннями реінтеграції, діалоговими процесами, працюють з темою пам'яті та примирення, шукають шляхи для зміцнення контактів між цивільними особами по обидва боки лінії зіткнення.

Термінологія

У прямих цитатах ми зберігаємо термінологію, яку використовують респонденти. Організація DRA або Міністерство закордонних справ ФРН необов'язково поділяють вибір слів та висловлені думки, які містяться у цьому дослідженні. Оскільки більшість інтерв'ю проводилися російською мовою, в цитатах може наводитись транслітерація власних імен та географічних назв з російської та відрізнитись від офіційної транслітерації українських назв населених пунктів та імен респондентів.

Говорячи про збройний конфлікт, ми використовуємо різну термінологію: і міжнародних організацій, і умовний глосарій громадських організацій, і офіційну українську термінологію, згідно з якою непідконтрольні території називають окремими районами Донецької та Луганської областей України (ОРДЛО). Ця ж термінологія використовується у Мінських угодах.

Методологія

Репрезентативні дані з непідконтрольних уряду України територій обмежені, оскільки будь-яке дослідження ускладнюється відсутністю доступу та загрозами безпеці як для дослідників, так і для респондентів. Наявні дані включають проведене по телефону опитування ініціативи REACH, яке зосереджується на гуманітарних потребах у регіоні.² Німецький аналітичний центр ZOIS (Zentrum für Osteuropa und Internationale Studien) у 2016 та 2019 роках провів телефонні опитування, де розглядалися питання, пов'язані з ідентичністю (громадянство, етнічна приналежність та мова), а також міжнародними зв'язками.³ Українські соціологічні⁴ та аналітичні центри⁵ також проводили телефонні опитування.

2 https://www.impact-repository.org/document/reach/234360b4/reach_ukr_flowchart_eastukraine_cclmovement_20feb2019.pdf

3 https://www.zois-berlin.de/fileadmin/media/Dateien/ZOIS_Reports/ZOIS_Report_3_2019.pdf

4 <https://nv.ua/ukraine/politics/opros-na-donbasse-radio-nv-novosti-ukrainy-50052818.html>
<https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realiy/30259668.html>

5 <https://dif.org.ua/article/chto-dumayut-v-dnr-i-lnr-o-prichinakh-voyny-na-donbasse-opros>

35
інтерв'ю

19

чоловіків

16

жінок

Вік
респондентів

16 - 67 років

Серед учасників(ць)
опитування

Представники(ці)
сфери ІТ

Представники(ці)
сфери бізнесу

Представники(ці)
сфери освіти

Пенсіонер(к)и

Домогосподарі(ки)

Аналіз показує, що численні зацікавлені сторони часто піддають сумніву результати опитувань, проведених у невідконтрольних урядові районах. Ці сумніви ґрунтуються на припущенні, що люди на НКУТ неохоче висловлюють свою думку вільно і відверто, особливо якщо вона полягає у критиці режиму, встановленому в окремих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО).

Для підготовки цієї публікації було проведено 35 інтерв'ю. У відповідь на згадану вище проблему побоювань респондентів інтерв'ю проводились людьми, яких вони знали і яким довіряли. Оскільки в анкетах були питання щодо взаємодії та спілкування через лінію зіткнення, ми, ймовірно, отримали більше відповідей від людей, які були більш відкритими для діалогу та взаємодії.

Таким чином, вибірка опитування не є репрезентативною. Думки та цитати, представлені в цій публікації, не слід сприймати як повноцінне відображення громадської думки людей на НКУТ.

Інтерв'ю були проведені в кінці 2018 року і в першому кварталі 2019 року. З 35 респондентів, 19 чоловіків і 16 жінок. 25 осіб були молодші за 35 років. Наймолодшому респондентові було 16, найстаршому – 67 років. Приблизно половина з них – випускники шкіл, училищ або студенти. Серед учасників опитування були представники сфери освіти, бізнесу, ІТ; два пенсіонери та декілька домогосподарок. Таким чином, ця нерепрезентативна вибірка все ж може дати уявлення про погляди та думки з різних прошарків суспільства.

З міркувань конфіденційності та безпеки імена респондентів у цій публікації були змінені. Усі опитувані взяли участь у дослідженні добровільно та надали інформовану згоду на використання їхніх висловлювань.

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Війна стала буденністю

11

Більше шести років минуло від початку війни на українському Донбасі. Наші співрозмовники(ці) в Луганську та Донецьку здебільшого говорять про конфлікт у минулому часі, як про «події 2014-2015 років», коли відбувалися найактивніші бойові дії. Ніхто не каже, що війна скінчилась: вона триває, а в інтерв'ю завжди присутні згадки про те, що люди гинуть і отримують поранення. Водночас, нормальний плин життя значною мірою відновився. Люди більше не бачать палаючих будинків, переповнених лікарень чи тіл загиблих на вулицях. Проте вони пам'ятають все це і ніколи не хочуть пережити це знову. Разом з тим, люди, особливо люди середнього та старшого віку, відчувають наслідки війни у своєму повсяк-

денному житті, чи то у стосунках з членами сім'ї, чи то у веденні бізнесу. Ми проводили анкетування ще до того, як світ опинився під впливом пандемії. Ще тоді, без нового вірусу, респонденти говорили про складності у перетині лінії зіткнення. Тепер же пандемія Covid-19 значно погіршила ситуацію і з наданням медичної допомоги, і зі свободою пересування. З весни 2020 року мешканці стикаються з величезними складнощами, аби перетнути КПВВ.

І хоча у порівнянні з першими роками війни бойові дії у меншій мірі позначаються на повсякденному житті, воно все ж проходить у тіні війни, і вона накладає відбиток на буденність.

Розділені життям у «різних світах»

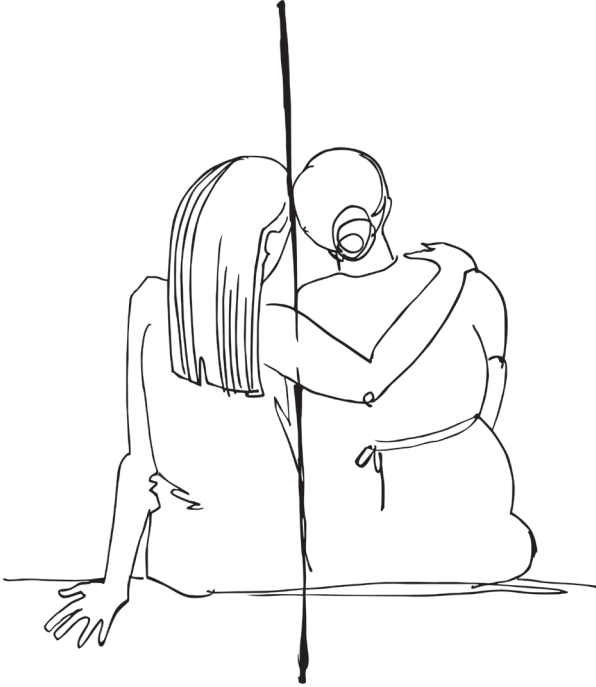
«Крах усього життя»

Смерті та поранення, втрата близьких та втрата домівки - найбільчі наслідки військового конфлікту. В Україні люди втрачають родину та друзів не лише через військові дії, але й через зростаючу ментальну відстань між людьми, які проживають у самопроголошених «республіках», та громадянами на контрольованій урядом території. Поки триває конфлікт, люди по різні боки лінії зіткнення живуть у різних реаліях. Хоча перешкоди, які їм доводиться долати щодня, насправді схожі, вони переживають ці труднощі в різному середовищі і піддаються різним, часом протилежним впливам. Розлука

і втрата друзів і родичів для багатьох болючі, але для людей похилого віку вони видаються особливо важкими. Деякі з них були раптово відірвані від своїх найближчих і найдорожчих людей.

«Наші батьки, на порозі свого пенсійного віку, сприйняли конфлікт як крах усього життя. У нас є родичі в Україні, і мої батьки дуже сумують за ними, але поїхати до них виходить навіть не щороку. Зв'язок дорогий, іноді розмовляють по Скайпу, в основному діляться скаргами і будують припущення, що буде далі, чи зможе наша республіка [тут і надалі збережена термінологія респондента] знову стати частиною України». Валерія, 30 років.

«Наша сім'я виявилася розділеною кордонами. Думаю, якби не війна, ми продовжували б жити в одному місті, як і раніше спілкувалися б, ходили б один до одного в гості. Ми з мамою і

сестрою живемо в невеликому містечку в ЛНР, батько поїхав на заробітки в Росію, на північ, і ми бачимо його раз на рік. Бабуся і дідусь поїхали до своєї рідні в Полтавську область. Ми всі прості люди, і у нас немає грошей, щоб хоч іноді їздити один до одного. Спілкуємося по інтернету або телефону. Спочатку було дуже погано, ми сумували і хвилювалися. Але тепер звикли». Артем, 18 років.

«Через конфлікт моя старша сестра поїхала з сім'єю на підконтрольну Україні територію, і ми з нею не бачимося: я не можу їхати через блокпости за станом здоров'я, а вона не хоче їхати на нашу територію. Я не бачу, як ростуть мої племінники, а вона не бачить, як росте моя дочка. Мене дуже засмучує, що ми віддалилися одна від одної. Мама часто хворіє, і вся допомога їй по господарству тільки на мені. (...) Моя мама - людина далека від політики, і їй важко зрозуміти, чому так сталося, що старша дочка поїхала. Їй важко прийняти нинішнє

становище, вона дуже переживає і, я думаю, стреси підкосили її здоров'я. В Україні живуть її сестра і брат, але вона вже не може до них поїхати. Вона вважає, що Україна повинна бути єдиною». Каріна, 27 років.

Родинні зв'язки та дружби руйнуються не лише через кордони та контрольні-пропускні пункти, а й через різні політичні погляди, інтерпретації того, що сталося, та уявлення про майбутнє. Політичну напруженість і незгоди також важко долати сім'ям, не розділеним лінією зіткнення: сварки через політику виникають як між різними поколіннями, так і у подружжі.

«Мої бабусі й дідусі, а мама і тато в меншій мірі, мають проросійські погляди, підкріплені радянським минулим. Мені з ними часом важко розмовляти, коли, наприклад, дідусь починає говорити: «Ми жили без всяких європ, і добре жили. А при Україні стали жебраками, а зараз там взагалі незрозуміло що твориться, війну влаштували. А раптом тебе воювати пошлють?» У мене зовсім інші погляди, а сестри ще вагаються». Михайло, 24 роки.

Водночас, деякі респонденти відзначали, що спільний досвід перебування в епіцентрі військових дій призвів до більшої консолідації в суспільстві або тісніших зв'язків у найближчому родинному колі. Один з молодих респондентів, 16-річний Кирило, відзначив психологічні зміни, що відбулися під час активної фази конфлікту: «Коли стався конфлікт, весь народ став більш згуртованим, добродушним. У тому числі і я став більш чуйним до всіх і до всього».

Антон, 18 років, відповів різко: «Ми посварилися зі своїми родичами в Полтаві та, навпаки, стали ближчі зі своєю сім'єю. У липні 2014 року український снаряд убив мою бабусю на кварталі 50-річчя Жовтня».

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

В той час як у деяких сім'ях зв'язки, схоже, обірвалися раптово, інші інтерв'ю виявляють, що процес розриву відносин може бути повільним і поступовим. Іноді зв'язки руйнуються просто тому, що реалії стають занадто різними і спільні теми зникають. Однак іноді люди припиняють навіть спілкування в інтернеті, оскільки відчують, що їх не розуміють або принижують. Деякі отримували відмову, коли їм була потрібна допомога.

«Я це бачу на прикладі власної родини. Мамині родичі і так мало спілкувалися з нами, а тепер і зовсім не спілкуються, адже ми для них - сепаратисти, зрадники і самі винні. Так і сказали ще в 2014-му, коли ми хотіли ненадовго приїхати до них під час бойових дій. Мабуть, злякалися, що залишимося надовго. Я знаю, що багато жителів Донбасу теж потрапляли в подібну ситуацію». Каріна, 27 років.

«Ми для них – сепаратисти, зрадники і самі винні»

«Ми більше не спілкуємося з родичами в Чернігові, тому що вони за Майдан і проти нас. (...) Якщо судити за нашими родичами, то немає [можливості підтримувати зв'язок з людьми по іншу сторону лінії зіткнення]. Вони зовсім збожеволіли. Там взагалі мало нормальних людей. З ними нема про що говорити». Василь, 17 років.

«У мене була дуже хороша подруга з паралельного класу, дружили з першого

класу. Після школи вона вступила до вишу Дніпропетровська. Спочатку ми нормально спілкувалися. А потім вона знайшла кохання - стала зустрічатися з хлопцем, який служить в «Азові». І я відразу ж стала для неї ворогом, ватником⁶ і зрадником. У неї тепер інша компанія, і вона обірвала всі зв'язки не тільки зі мною, але і з колись рідним містом. Мені теж важко прийняти те, що вона пов'язана з людиною, яка стріляла в наш бік». Оксана, 22 роки.

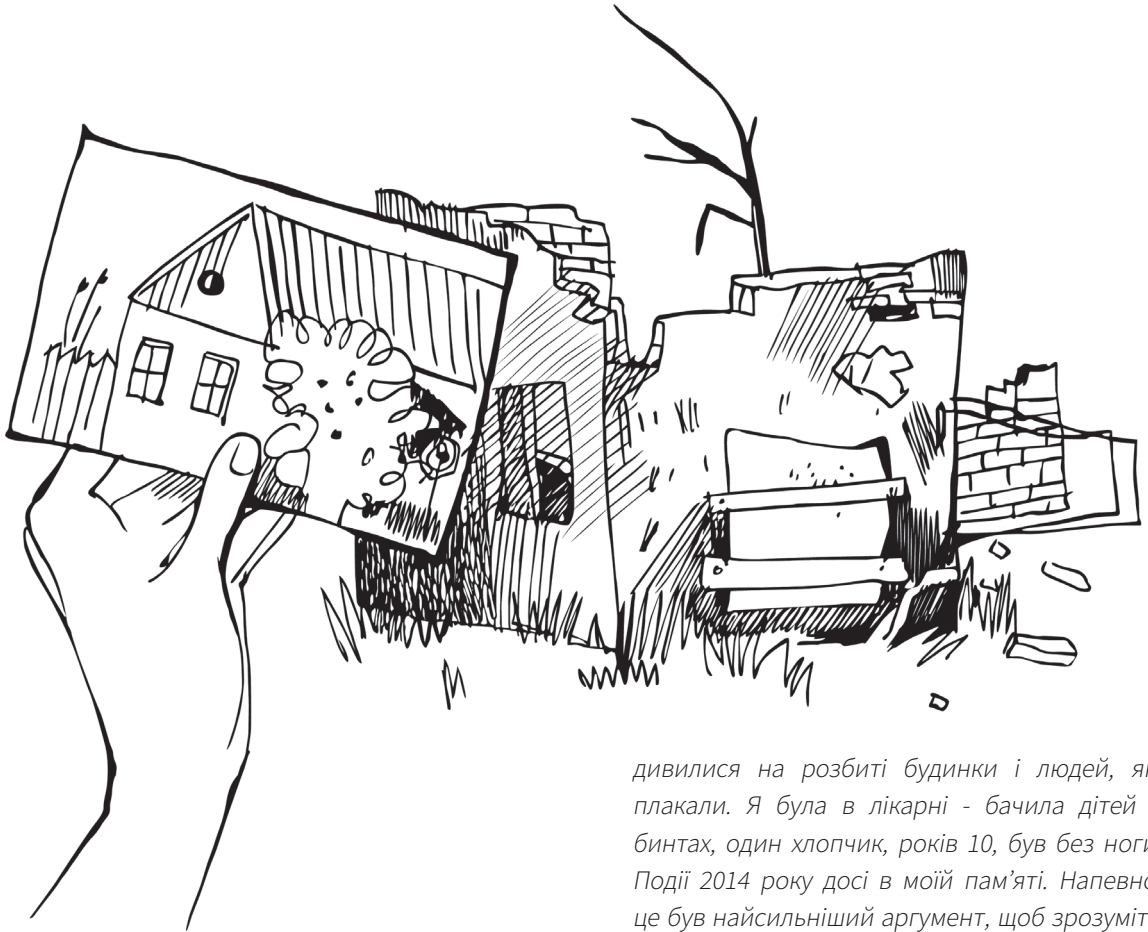
І все ж, підтримка особистих зв'язків з родичами та друзями через лінію зіткнення – незалежно від того, наскільки це важко – має вирішальне значення для взаєморозуміння, примирення чи будь-яких зусиль задля реінтеграції у майбутньому. Хоча людям важко говорити про політику чи хід подій у майбутньому, їм вдається знайти спільні теми для обговорення: виховання дітей, освіта, студентське життя. Це служить нагадуванням, що люди по той бік умовного кордону схожі на них, і що можна знайти те, що їх об'єднує.

«Залишилися тільки родинні зв'язки. Якщо батьки щось політичне ще обговорюють по Скайпу, то ми з сестрами говоримо тільки про дітей, про побутові проблеми. Ми вже 6-й рік живемо в різних світах, і намагаємося не обговорювати особисті точки зору на конфлікт, щоб уникнути сварок». Валерія, 30 років.

«Наприклад, моя шкільна подруга вчиться в Харкові на фармацевта і повертатися сюди не хоче за жодних обставин. Але іноді ми з нею телефонуємо одна одній або пишемо в соцмережах, розповідаємо одна одній про навчання, про студентське життя. Так могли б спілкуватися студентські колективи або якісь групи». Олена, 21 рік.

⁶ Презирливий термін для характеристики людини, схильної ототожнювати себе з радянськими цінностями та «руським миром». Вікіпедія дає наступне визначення: «політично забарвлене прізвисько патріотів Росії, які підтримують її владу. Використовується [...] для характеристики опонентів з проросійськими поглядами».

«Військові дії викликали шок»: травматичні спогади як ключова перешкода для діалогу

Багато наших респондентів продовжували повертатися до своїх спогадів про початок війни. Незважаючи на те, що з перспективи цивільної особи вкрай важко визначити, хто є відповідальним за обстріл певної території, деякі респонденти повідомили, що були свідками обстрілів зі сторони, яка була під контролем української армії. Провину за свої особисті втрати вони покладають на українські Збройні сили та добровольчі батальйони у своїх особистих втратах. Для декого цей досвід навіть призвів до кардинальної зміни їхніх політичних поглядів та відмови від української ідентичності.

«Військові дії викликали шок: по наших містах стріляла українська артилерія. Ми з жахом

дивилися на розбиті будинки і людей, які плакали. Я була в лікарні - бачила дітей у бинтах, один хлопчик, років 10, був без ноги. Події 2014 року досі в моїй пам'яті. Напевно, це був найсильніший аргумент, щоб зрозуміти - простий народ Донбасу не потрібен Україні. Наймоторніші бізнесмени і чиновники швидко втекли до Києва, а ті, хто залишився, були покинуті напризволяще». Олександра, 29 років.

«У 2014-му я особисто бачила, як горів будинок на сусідній вулиці після обстрілу з боку Жданівки, де стояв український батальйон «Донбас». Я стояла на алеї на кладовищі, де поховані діти, які загинули від обстрілу з літака. Ось це реальність». Валерія, 30 років.

Наймолодші респонденти цього опитування (віком 16-18 років) найбільш різко висловлювались щодо того, що вони називають «фашистською ідеологією» української держави. «Український фашизм» – частина наративу радянських, а останні 20 з лишком років

«Чи потрібні ми Україні?»

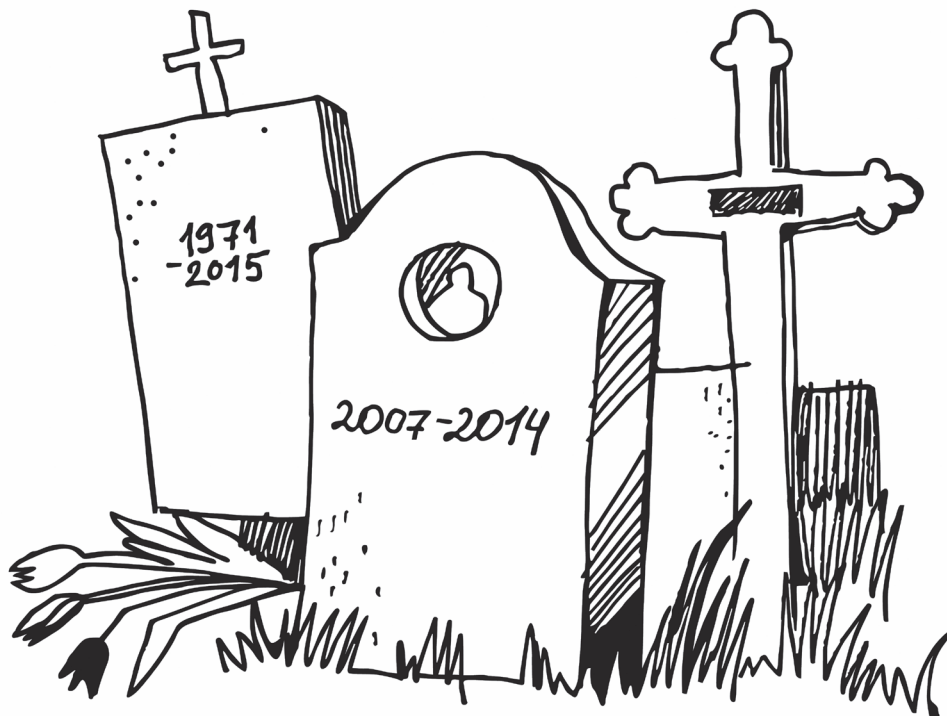
Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

російських спецслужб та провладних російських ЗМІ. Фейки та маніпуляції фактами – історичними та сучасними – множаться й донині. У російських нарративах всі українські націоналісти прирівнюються до фашистів. Важливо зазначити, що на виборах націоналістичні партії в Україні не долають навіть тривідсотковий бар'єр, тобто не мають ані впливу, ані суспільної підтримки. Тим не менше, декілька молодий людей, з якими ми спілкувалися, вважають, що ця ідеологія переважає в Україні. Сьогоднішнім тінейджером було по 10-12 років, коли розпочалися військові дії. Вони стали свідками важких збройних протистоянь, проводили ночі у підвалах, втратили друзів чи родичів. Цей травматичний досвід у поєднанні з домінуючим впливом російських медіа, мілітаристської пропаганди в школах,

а також інші фактори, сформували їхні радикальні погляди.

«Для початку потрібно повалити владу фашистів у Києві і прибрати українську армію з нашої країни». Віталій, 16 років.

Цей короткий вислів може спричинити хвилю обурення, незрозуміння та злості. Водночас, він є маркером ситуації та ступеню впливу вищеназваних факторів на дітей та підлітків у самопроголошених «республіках». Такі думки можна розглядати як попереджувальний сигнал всім зацікавленим сторонам, які сприяють діалогу та примиренню. Необхідні нові підходи та стратегії, аби уникнути розповсюдження та укріплення таких думок, особливо серед дітей та молоді.

«Якби не війна, ми були б разом»: родини, розділені безробіттям та бідністю

Одиниці вважають, що війна нічого не змінила: *«змінились лише валюта і прапор»*, каже Ілля, якому 21 рік.

Для більшості ситуація виглядає інакше.

«Що стосується мене і чоловіка, то у нас життя сильно порушилося, ми живемо практично нарізно. Спочатку думали, що ось-ось запрацює наша промисловість, він повернеться і все буде як раніше. Але тепер ми думаємо, що навряд чи конфлікт швидко закінчиться, і треба пристосовуватися до нового життя, а не жити ностальгічними сподіваннями». Юлія, 31 рік.

Чоловік Юлії поїхав на заробітки до Російської Федерації. Так само вчинили багато інших, в першу чергу чоловіки, після початку збройного конфлікту.

Донбас завжди був промисловим центром України, із багатими родовищами вугілля та промисловими підприємствами. Незважаючи на відсутність достовірної інформації щодо поточної економічної ситуації на непідконтрольних уряду територіях, рівень безробіття імовірно зріс. Великі заводи, які були кістяком місцевої економіки (металургійні, хімічні, машинобудівні), змушені були закритись або суттєво скоротити обсяги виробництва. Головними причинами цього стали військові дії, економічна блокада окупованих територій, запроваджена урядом України у 2017 році, та «націоналізація» промисловості та підприємств підтримуваною Росією де-факто «владою».

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Працевлаштування в Росії не означає автоматично проросійських політичних уподобань. Рішення, які дозволяють всім членам сім'ї залишитися разом, є кращими, але люди не можуть дозволити собі залишити домівки разом з дітьми або жити в орендованих квартирах. Навіть подорожувати в гості один до одного дорого.

«До війни мій чоловік працював на великому промисловому підприємстві (...) Я роботу не шукала, так як вийшла заміж і у нас у 2013-му народилася дитина. Квартира у нас була, доходів вистачало. Після війни завод перестав працювати і потрібно було шукати засоби до існування. Чоловікові довелося їхати на заробітки в Росію, він працює так і зараз, позмінно. Коли синові виповнилося 2 роки, віддала його в дитячий сад, а сама влаштувалася на роботу. Зарплата у мене невелика, вистачає тільки на оплату комунальних послуг. Для

сім'ї основний дохід - заробітна плата чоловіка. Але найголовніше - дитина росте практично без батька, його рідкісні приїзди не можуть компенсувати брак спілкування. Ми бачимо його, в основному, тільки на екрані телефону, та й то 1-2 рази на тиждень, адже у нього робота з виїздами, де постійно немає зв'язку. Через це наш моральний стан гірше нікуди. Кудись в інше місто переїхати не можемо. По-перше, нам не вистачить заробітку оплачувати орендовану квартиру, по-друге тут живуть мої батьки і мама чоловіка, яким потрібна допомога». Валерія, 30 років.

«Мій батько раніше працював на великому заводі, але після початку воєнних дій завод майже не працює. І він поїхав на заробітки в Росію. Платять добре, але він працює вахтовим методом і рідко буває вдома. Ми з мамою його бачимо в основному по Скайпу. Багато чоловічої хатньої роботи тепер на мені. Сумуємо за ним дуже. Бабуся - мама батька - часто плаче, адже він працює так далеко від дому та навіть на свята рідко вдається побачитися. Якби не війна, наша сім'я була б разом». Андрій, 17 років.

«Перед самою війною я працював на металургійній комбінат після служби в армії і навчання в технікумі. Була хороша робота і хороша зарплата. Я зустрів гарну дівчину, і ми мріяли створити сім'ю. Думав, що головне питання, як утримувати сім'ю, для мене вже вирішене. Однак після початку бойових дій завод перестав працювати. Моя дівчина поїхала з батьками в Харківську область, в село. Доводилося займатися чим завгодно, щоб заробити. Разом з батьком їздив на «шабашки» в Росію, на будівельні роботи». Ігор, 29 років.

На відміну від попередніх учасників та учасниць опитування, історія Ігоря завершилася добре. Завод, на якому він працював, врешті відновив роботу.

«Тепер завод знову відкрили, і я повернувся на своє робоче місце. Але комбінат працює нестабільно, зарплата залишає бажати кращого. Живемо надією, що наша промисловість все ж відродиться. У минулому році у мене з'явилася своя сім'я - з України повернулася моя дівчина, і ми одружилися. За ці роки вона багато разів приїжджала до мене, а я їздив лише кілька разів, тому що молодим людям їздити через блокпости небезпечно через підвищену увагу військових з обох сторін. Тепер ми разом живемо в рідному місті. Про дітей поки не думаємо, занадто багато різних проблем. Я думаю, що якби не війна, ми одружилися б набагато раніше, можливо, змогли б купити житло, і вже були б діти». Ігор, 29 років.

Водночас, декілька респондентів зазначили, що ситуація покращилась, і з'явилися нові робочі місця.

«До війни мій чоловік працював на копанці з видобутку вугілля - без офіційного оформлення, в дуже страшних і небезпечних умовах. Ма-

ючи освіту зварювальника, не міг влаштуватися на завод, де працював його батько, і він сам хотів би працювати. Не було вакансій. Можна було, звичайно, дати великий хабар, але у нас не було грошей. Тепер він працює на цьому заводі без всяких хабарів, хоча зарплата тут менше, ніж до війни. Зате ми не боїмося за його життя». Каріна, 27 років.

Це може бути пов'язано із загальним зменшенням кількості населення і, як наслідок, зниженням конкуренції за робочі місця, з реальною зміною ситуації, або ж це є наслідком впливу місцевих ЗМІ. Однак очевидно, що асоціації з корупцією переважають у свідомості людей, коли вони говорять про роботу, освіту та державні послуги у довоєнний час.

«Я зараз навчаюся у медичному виші на бюджеті. Це було моєю дитячою мрією, але при Україні це навряд чи б стало можливим через корупцію. Зараз вступити набагато легше, простіше проходити практику, є вакансії на роботу». Олена, 21 рік.

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

«Покинуті українською державою»

19

«Чому для того, щоб отримати чесно зароблену пенсію, я маю стати фіктивним переселенцем?»

«На Україні наше життя нікому не цікаве. Нас звикли вважати “іншими”, навіщо ми їм потрібні?» Валерій, 18 років.

У своїх відповідях люди посилались на труднощі, з якими їм доводиться мати справу при спробах отримати українські державні послуги. Перш за все, сам по собі перетин лінії зіткнення - це виснажлива подорож. Хоча ситуація з роками дещо покращилась, люди все ще скаржаться на відсутність належної інфраструктури, довгі години очікування з обох боків лінії зіткнення та принизливі обмеження щодо перевезення товарів. Коли їм нарешті вдається потрапити на контрольовану урядом сторону, щоб отримати державні послуги, вони часто стикаються з дискримінаційними процедурами та практиками. Доступ до пенсій є одним з найбільш проблематичних прикладів. Для тих, чиє місце проживання зареєстроване на непідконтрольній уряду території, право на пенсію все ще прив'язане до реєстрації в якості внутрішньо переміщеної особи (ВПО), попри численні адвокаційні зусилля українського громадянського суспільства та міжнародної спільноти, які закликають забезпечити рівний доступ до пенсій для усіх громадян України.

«Чому для того, щоб отримати чесно зароблену пенсію, я повинен стати фіктивним переселенцем? Давайте називати речі своїми іменами. Щоб позбавити нас приниження, в Пенсійному фонді можна було б створити окремий відділ, який буде вести облік пенсіонерів, які проживають у ЛНР і ДНР. Щоб нас бачили на власні очі - ми і так при-

їжджаємо кожні 2 місяці в банк. Він державний, так само як і Пенсійний фонд. Хіба не можна налагодити обмін інформацією? Це реально, і все це можна зробити, тільки в Україні ніхто не хоче цим займатися, бо це виглядає «непатріотично»». Денис, 67 років.

Дехто з респондентів відчували якщо не напади, то ігнорування чи навіть приниження з боку представників українських органів влади.

«Чим більше проходить часу, тим більше відділяється Донбас від України, і повернути це буде неможливо. Я запитав би, чому Україна не слухала своїх громадян, а пішла на них війною?» Кирило, 29 років.

Розповсюджені думки про бездіяльність української влади контрастує з інформацією, яку мають місцеві жителі про підтримку, яку надає Російська Федерація та так звана «влада», яка є відповідальною за непідконтрольну уряду України територію.

«У найстрашніший час, в кінці 2014-го і у 2015 році наших людей рятували гуманітаркою - Росія (уряд і безліч звичайних людей), Червоний Хрест і Рінат Ахметов (сподіваємося, що він незабаром повернеться), але не уряд України. Багато з нас зрозуміли, що це зрада». Олександра, 29 років.

«У ДНР вже кілька років діє програма щодо з'єднання народу Донбасу. З української сторони до нас можуть приїхати жителі - їх безкоштовно лікують в кращих клініках, вони беруть участь у культурних і спортивних заходах, конкурсах з хорошим призовим фондом. Ці люди мають можливість проявити свої таланти, здобути освіту, зробити складні операції в медичних установах. Однак українська сторона подібної програми не має. Так чи потрібні ми Україні?»⁷ Галина, 40 років.

⁷ Насправді численні програми підтримки ВПО існують у різних регіонах України. У листопаді 2017 року Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення до 2020 року. План заходів щодо впровадження Стратегії був затверджений у 2018 році, на основі цього плану кожна область розробила спеціальні програми інтеграції ВПО, включаючи житло, освіту та інтеграцію на ринок праці. Більше про програму: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/2019/05/Regional-IDP-integration-programmes-in-Ukraine-in-2018-2019_ukr.pdf

«Так чи потрібні ми Україні?»

Наші респонденти зазначали в анкетуванні, що почуваються покинутими не лише державою чи армією, але й звичайними людьми, такими, як вони самі.

«Іноді дратують висловлювання «друзів» з якогось приводу, не пов'язаного з політикою, але з ідкими коментарями про жителів Донбасу. Розумію, що вони - жертви пропаганди і намагаюся не відповідати». Олена, 21 рік.

«Наприклад, мої українські родичі ні за що не погоджуються до нас приїхати, вони залякані пропагандою, що тут живуть одні бандити і мародери». Валерія, 30 років.

«Ми жили разом»: як люди бачать Україну

«Навіть якщо Донбас і повернеться, так, як було, вже не буде ніколи»

Більшість респондентів думають про Україну як про щось із минулого. Вони кажуть: «ми жили в Україні» або «ще тоді, коли була Україна». Зараз вони живуть у «республіках» - це їх реальність та єдиний доступний інституційний зв'язок між ними та територією, на якій вони мешкають. Можливість повернення в Україну звучить туманно, але те саме стосується можливості об'єднання з Росією. Загалом респонденти говорять про своє майбутнє розпливчато та неоднозначно.

«Звичайно, жити в невизнаній республіці складно. І багато людей відчувають ностальгію за більш спокійними часами в Україні, але всі ми розуміємо, що навіть якщо Донбас і повернеться, так як було, вже не буде ніколи». Олександр, 29 років.

Всі респонденти висловили змішані почуття щодо України. Ті, хто мають міцні родинні чи інші зв'язки з українцями на іншій стороні лінії зіткнення, ставляться до України більш позитивно. Ті, хто втратили близьких під час бойових дій, вважають українців головними винуватцями у цьому конфлікті. Майже всі вважають, що націоналізм домінує в сьогоднішній Україні. Багато хто згадують про дискримінацію щодо людей з Донбасу.

Переважна більшість учасників опитування – російськомовні. Проте, багато хто намагався деполітизувати питання мови. Кажучи, що російська мова є їхньою рідною мовою або що вони розмовляють переважно російською, дехто зазначав, що має емоційний зв'язок або прихильність до української мови та культури. У багатьох є україномовні родичі у ширшому родинному колі або україномовні бабусі та дідусі.

«Для мене завжди були близькі і російська, і українська культури. Звичайно, рідна мова - російська, але й українська була не чужою. Коли моя велика родина збиралася за святковим столом, старші співали українські та російські

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

пісні. Бабуся розмовляє досі по-українськи, як завжди. Зараз всі комунікації, що відбуваються в місті і на заводі - тільки російською». Кирило, 29 років.

Втім, мовне питання не може існувати цілком поза політичним чи військовим контекстом. Деякі наші респонденти зазначали, що, хоча вони намагаються не сприймати мову негативно, українська мова все ж викликає асоціації з війною та агресією.

«Я пам'ятаю, у нас був міський захід про дружбу народів Донбасу, і кожна школа мала розповісти на сцені про людей якоїсь національності, що проживає в Донбасі, адже у нас багатонаціональний край. Під час свята на сцені показували греків, азербайджанців, грузинів, росіян, але не було українців. Як розповіла моя подруга із сусідньої школи, саме вони мали розповідати про українців. Але ніхто не захотів. Кілька дітей стали плакати, тому що на фронті загинули їхні батьки і брати, а у когось зруйнований будинок ... Я думаю, пройде ще дуже багато часу, поки ситуація якось стабілізується. Звичайно, ми всі розуміємо, що українська мова і культура ні до чого, але саме українською мовою звучали погрози на адресу Донбасу. Тому досі, якщо хтось заговорить українською в звичайному житті, на нього дивляться з упредженням». Дар'я, 16 років.

Тим не менше, молоді люди, які закінчують школи у самопроголошених «республіках», не відкидають можливість продовжити навчання в українському університеті.

«Після закінчення технікуму я не планую залишатися вдома. Я хочу вступити до університету за своєю спеціальністю в Дніпропетровську чи Харкові. У великому місті, де розвинена промисловість, сподіваюся знайти гарне працевлаштування. Батьки не проти такого рішення, навіть навпаки. Я хочу жити в країні зі звичним укладом життя, де молодь може розвиватися,

будувати кар'єру або відкривати свій бізнес, де можна більше заробити. Надалі хотів би поїхати в якусь європейську країну, знайти хорошу роботу». Андрій, 17 років.

Однак це не найбільш популярна позиція серед молодих респондентів. Багато з них підкреслювали, що не збираються жити і працювати в Україні, переважно через «туманні економічні перспективи та націоналізм».

Дехто планував переїзд до Росії, оскільки вони (чи їхні родини) вважають, що молоді люди матимуть змогу знайти там краще оплачувану роботу. Багато хто цінує той факт, що Росія визнає дипломи та документи про освіту, які видаються в так званих «ДНР» та «ЛНР».

«Я хочу вступити в МДУ [Московський державний університет] на факультет міжнародних справ, стати повноправним громадянином Росії і жити повноцінним життям». Василь, 17 років.

Деякі з наших респондентів, здебільшого з Донецька, казали, що хотіли б залишитись у рідному місті, стверджуючи, що мають там безліч можливостей.

«Батьки вмовляють мене подумати про переїзд до Росії, адже там зарплати набагато вище і легше зробити кар'єру. Зробити це з дипломом російського зразка, який нам видають зараз у медуніверситеті, буде нескладно. Але я не хочу їхати з рідного дому». Олена, 21 рік.

«Можна залишитися в Донецьку, тут вистачає навчальних закладів на будь-який запит - можна вчитися на бюджеті чи на контракті - в цьому випадку буде набагато дешевше, ніж в Україні чи Росії. Ті, хто планує навчатися і потім залишитися в Україні чи Росії, намагаються проявити себе по максимуму вже під час навчання, адже будь-який приїжджий, і так було завжди, повинен довести свою спромож-

ність. Ті, хто їде в Україну, готуються і до іспиту з мови. Якщо шкільних уроків недостатньо, можна знайти репетитора. Адже абітурієнти, закінчуючи школу, здають єдиний іспит, в тому числі і з української». Олена, 21 рік.

Більше ніж складнощів, пов'язаних з мовним питанням, молоді люди побоювалися, що на них навісять ярлик «ватників», сприйматимуть як ворогів чи будуть чинити моральний тиск.

«На початку військових дій я якраз закінчувала школу. А потім ми поїхали на українську територію. Потрібно було подавати документи до вишу, а в Донецьк було страшно повертатися, хоча я давно мріяла вчитися в Донецькому університеті на філологічному факультеті. Щоб не втратити рік, довелося подати документи в Маріупольський університет. Рік пройшов, але за наполяганням батьків я залишилася там вчитися далі. [...] Всі чотири роки навчання стали для мене справжнім пеклом. Я могла приїхати додому тільки на канікулах - через труднощі перетину лінії зіткнення. У мене була тільки одна подруга з місцевих, всі інші під-

ставляли як могли, тільки тому, що мої батьки живуть у ДНР, і для мене було випробуванням висиджувати на заполітизованих заходах, спілкуватися з приїжджими творчими діячами, які звеличували українську націю. Не могла дочекатися, коли отримаю диплом і поїду звідти. Тепер я працюю в Донецьку, в прекрасному колективі, де потрібні мої філологічні здібності і знання мов (російська, українська, англійська, польська). Я розвиваюся, вчуся, спілкуюся з партнерами по всьому світу завдяки ІТ-технологіям. І живу в улюбленому місті». Оксана, 22 роки.

Хоча випадок Оксани не унікальний, є також і позитивні приклади, коли студентів з Донбасу приймали у студентських та інших спільнотах, та їм вдавалось легко інтегруватись.

«Мої знайомі, які вступили на навчання в університети в Києві та Харкові, різне розповідали про ставлення до них. Одних відверто цькували, у інших було багато друзів. Ставлення до них формувалося не через мову». Геннадій, 17 років.

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

«Що нас може зблизити? Об'єктивна інформація»

Відсутність доступу до інформації, відсутність об'єктивної інформації та недовіра до новин та аналітики з іншого боку створюють благодатний ґрунт для маніпуляцій та пропаганди.

В ході опитування ми отримали думки людей, які мають доступ до українських медіа, але їм не довіряють, тих, хто не має доступу до українських медіа, та тих, хто для отримання інформації з іншої сторони покладається скоріше на міжособистісні зв'язки, ніж на медіа-джерела.

Багато респондентів відзначали, що українське телебачення звучить занадто націоналістично, занадто зверхньо, та не має такого контенту, з яким люди на непідконтрольних територіях можуть себе ідентифікувати. «Здається, їм потрібна територія, але не люди, що живуть на ній», - гірко каже один літній чоловік.

Ті, хто втратили доступ до українських ЗМІ через блокування їх на окупованих територіях, кажуть про неможливість знайти та отримати

достовірну інформацію, яка не була б упередженою та політично забарвленою. В умовах, коли українське телебачення і радіо заблоковано (а ніхто активно не шукає новини з іншої сторони в Інтернеті), люди дізнаються новини з російських або місцевих медіа чи «сарафанного радіо», що призводить до глибокої недовіри довіри. За словами Миколи (42 роки), єдиним надійним джерелом інформації залишається прямий контакт з людьми, що живуть по той бік лінії зіткнення.

«Політики вже домоглися того, що нам не дуже цікаві новини України (по телевізору), а жителям України - як живемо ми. Зростає відторгнення двох суспільств. Люди вже заряджені пропагандою, і перегляд інформаційних програм з іншої сторони перетворюється на «п'ятихвилинку ненависті». Що нас може зблизити? Об'єктивна інформація. Але її практично немає, вірніше, вона недоступна. З об'єктивних інформаційних джерел залишилися тільки статистика, але сприймати її (хоча б відносно доступну) заважає та ж пропаганда». Галина, 40 років.

«Люди вже заряджені пропагандою, і перегляд інформаційних програм з іншої сторони перетворюється на «п'ятихвилинку ненависті». Що нас може зблизити? Об'єктивна інформація»

[Люди можуть протистояти пропаганді, якщо будуть] «вчитися відрізняти факти від пропаганди; читати різні джерела, робити свої висновки. Через воєнний стан багато джерел виявилися заблоковані (ТВ, сайти) або засекречені (статистичні дані, соціологічні опитування), тому що інформація, яка міститься в них, може вплинути на настрої жителів. Так, практично всі телеканали - що в Україні, що в Донецьку - будь-який доступний факт перетворюють у пропаганду. Тому влада тут і там «ворожі» канали відключила: одних людей пропаганда «перетягує» на свій бік, інших - дратує і відвертає. Але це уявна стабільність, все життя люди не зможуть жити тільки у «своїх світах». Справа не в Інтернеті або супутниковому телебаченні, де можна дивитися абсолютно будь-які канали, а в настрої людей. Хорошим засобом від пропаганди вважаю особисту участь - люди повинні їздити один до одного, щоб своїми очима бачити все те, що відбувається, а потім робити висновки», - каже Микола.

Під час опитування люди говорили про необхідність спілкуватися зі співвітчизниками по інший бік лінії зіткнення. Існує загальна

думка, що оскільки люди вже шість років живуть у різних реаліях, діалог повинен розпочатися якомога швидше. Деякі висловлювали думку про необхідність започаткування або посилення комунікації та контактів, оскільки війна не триватиме вічно і людям доведеться жити одне з одним. Багато хто погоджується, що існує чимало стереотипів та суперечливих уявлень про ситуацію, які можна долати лише поступово. Водночас, мешканці непідконтрольних територій поділились відчуттям, що люди з інших куточків України не бажають розмовляти з ними нарівні.

Наші респонденти пропонували різні форми спілкування між людьми, які живуть по різні боки від лінії зіткнення: зустрічі молодіжних груп, спільні візити, онлайн-зустрічі.

«Можна спілкуватися по Інтернету, телефоном або з'їздити в гості. Всі, хто їздить до рідні, безумовно, спілкується не тільки з ними, виникають спонтанні розмови: «Як ви там живете?» На побутовому рівні людям цікаво. А ось на рівні політиків чи громадських діячів - всі шукають тільки погане. Якщо знайдуться такі команди людей, які відновлять нормальні відносини в громадянському суспільстві - буду тільки вітати. Зараз така ситуація, що одна і та ж проблема може по-різному сприйматися там і тут. Головне - не нав'язувати рішень, які суперечать переконанням. Інакше нічого не вийде». Вадим, 51 рік.

Однак є також голоси, які ставлять під сумнів чи заперечують цінність такого спілкування. Багато людей обережні і думають про потенційні ризики, але дехто, особливо якщо вони втратили своїх близьких внаслідок бойових дій, відкидають ідею діалогу з українською стороною.

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Спілкування через лінію зіткнення: ризики та страхи

25

«Якщо їздити один до одного, теж є ризик. Якщо це робити занадто відкрито, у мене в Донецьку, наприклад, можуть запитати, навіщо я їздила слухати націоналістів. Може, тебе завербували? Ну а з України до нас ніхто взагалі не приїде - всі надто залякані «агресорами» і «бойовиками». Думаю, над людьми і тут, і там дуже тяжіють стереотипи, які виробилися за 5 років. Їх ліквідація могла б стати актуальною».

Оксана, 22 роки.

Однак, незважаючи на обережну надію, з якою деякі люди говорили про можливі зустрічі чи діалогові ініціативи, проговорювались численні серйозні ризики та занепокоєння щодо практичної організації реальних зустрічей орієнтованих на примиренні.

1. Триваючі бойові дії

«Тема особистої безпеки ще занадто гостра. Ну і поки тривають обстріли уздовж лінії розмежування, будь-яка поїздка через КПП - фізичний ризик». Оксана, 22 роки.

2. Страх переслідування силовими структурами

Доволі часто наші респонденти згадували про ризик допитів чи переслідування з боку служб безпеки або прикордонників. Дехто побоюється, що їх спробують завербувати служби безпеки.

3. Страх політичних і соціальних наслідків

Деякі респонденти були стурбовані тим, що участь у таких зустрічах, навіть без вираження про-українських політичних поглядів, може призвести до втрати роботи або обмеження освітніх можливостей. Інші зазначають, що ще одним ризиком є осуд з боку сусідів, однокласників чи колег. Цей соціальний клімат охолоджує інтерес, перешкоджає контактам та ще більше віддаляє НКУТ від решти України.

«У такому спілкуванні немає ніяких ризиків, якщо ви не обговорюєте це з сусідами чи однокласниками. Вони можуть неправильно зрозуміти і стати підозрілими. Це може закінчитися конфліктом або чимось гіршим».

Геннадій, 17 років.

4. Страх не бути почутими або зрозумілими

«Зараз з обох сторін висловити точку зору, відмінну від офіційної провладної - крамола, у кращому випадку просто виженуть з роботи або відповідні органи «проведуть бесіду», а в гіршому - в'язниця». Ніна, 51 рік.

Окрім побоювань щодо безпеки та політичних наслідків, люди також бояться стереотипів.

«Жителі республік однозначно визначаються або як терористи, або як жертви. Нас ніхто не сприймає як рівних. (...) в Україні ніхто не хоче слухати, що думають мешканці республік про майбутнє своїх територій. (...) Є такі ризики, як небажання розуміти і вникати в сутність; превалювання особистої точки зору і неприйняття опонента». Надія, 65 років.

«Людям буде важко говорити на ці теми, бо надто багато ми пережили, і багато речей від нас не залежать. Чи можливі у нас переслідування? Так, якщо ми зрадімо свої цінності і будемо порушувати законодавство». Кирило, 29 років.

Питання безпеки, особливо страх політичних переслідувань, є дуже серйозними. Навіть незважаючи на те, що люди вірять у потенційний позитивний вплив спілкування та діалогу, особисті зустрічі у миротворчих цілях сприймаються як занадто небезпечні.

Рекомендації

Початок діалогу: що (не)слід робити

В даний час, особливо в умовах пандемії та карантину, онлайн-комунікація розглядається як набагато реалістичніший варіант. Однією з пропозицій полягала в організації спеціальних груп або форумів в соціальних мережах, де таке спілкування через лінію можна біло б підтримувати та фасилітувати. Люди вважають, що зосередження уваги на практичних питаннях, які є спільними для всіх, дозволить взаємодіяти, не впадаючи в стереотипи та дискусії про конфлікт. Багато хто розглядав політику (у широкому розумінні) як фактор, що розділює, і бажав би триматися від

неї подалі. Деякі молоді люди в нашій вибірці, які мали бізнес, висловили бажання дізнатися більше про свою професійну галузь або познайомитися з потенційними партнерами. Молодих мам цікавлять теми, що стосуються виховання та навчання дітей, а також охорони здоров'я. Випускники могли би дізнаватися більше про освітні можливості на підконтрольній території.

Наступні пропозиції відображають вподобання та рекомендації наших респондентів щодо спілкування з людьми по іншій лінії зіткнення.

Ці рекомендації можуть бути корисними для медіаторів та фасилітаторів діалогу для створення безпечного простору для спілкування та відновлення зв'язків.

- **Для формування довіри спілкування варто починати з питань, які є цікавими та важливими для всіх сторін у діалозі.** Це можуть бути бізнес-можливості для працюючих, спорт, дозвілля, студентське життя для молоді, освіта та охорона здоров'я. Тільки на подальших етапах можна ставити на обговорення політичні питання. Заохочення політичних дискусій без тривалого, делікатного і складного процесу формування довіри може підірвати весь процес. Втім, кілька респондентів (віком 45 і старші) запропонували обговорити питання, які безпосередньо пов'язані з конфліктом, у тому числі питання ідентичності.
- **До діалогу мають бути залучені люди, які насправді до нього відкриті.** Оскільки упередження розглядаються як перешкода, ці люди повинні спеціально підготуватися до процесу, навчитися слухати та приймати думку інших. Важливо заздалегідь обговорити термінологію. Недоречні формулювання можуть розглядатися як нав'язування іншої точки зору і звести усі зусилля нанівець.

- **Неупереджені суб'єкти громадянського суспільства є найбільш вдалими акторами для організації процесу діалогу.** Ті, хто говорить, що діалогові зустрічі можливі, часто висловлюють сподівання, що неурядові організації, активістські групи чи гуманітарні організації, які мають мандат працювати по обидва боки лінії зіткнення, візьмуть на себе організацію таких зустрічей.
- Оскільки офлайн зустрічі стають все менш реалістичними, **слід досліджувати креативні способи залучення людей дистанційно.** Деякі респонденти пропонували прості інформаційні та просвітницькі кампанії та заходи, такі як надсилання вітальних листівок один одному.

«Як знайти гідну роботу, реалізувати свої навички. Мені б хотілося взяти участь в якомусь цікавому проєкті із розробки програмного забезпечення або знайти навчальні курси, можна у віддаленому доступі. Якщо знайдуться зацікавлені, можна було б зробити віртуальну технічну школу для підлітків, де в цікавій формі можна оволодіти азами програмування, технічної творчості. Так можна знайти талановитих дітей і потім запрошувати їх до профільних ВНЗ». Михайло, 24 роки.

- **Заохочувати розвиток вже існуючих контактів.** Люди, які підтримували міцніші особисті зв'язки зі своїми родичами та друзями з іншого боку лінії зіткнення, також були більш відкритими для подальшого спілкування. У відповідях лунало, що все починається з особистого спілкування та неупередженого ставлення.

«З друзями обговорюємо все, що і раніше - музику, комп'ютерні ігри, фільми, спорт. Іноді мене не розуміють, коли розповідаю про життя тут. Питають, чому ми не виїхали? Я не хочу обговорювати політичні питання, тому що мало в цьому розбираюся. Цікавить тема - як вижити студентіві-переселенцю, можливо є якісь спеціальні програми допомоги. Наприклад, якщо я поїду вступати в Україну і залишуся, мене можуть забрати в армію, цього боїться мама. Я не проти служби в армії, але я не хотів би потрапити в зону бойових дій». Геннадій, 17 років.

- **Ініціативи громадянського суспільства, які сприяють зустрічам та спілкуванню, повинні бути довгостроковими, добре спланованими та систематично працювати з вибраними цільовими групами, оскільки навчитись слухати, долати стереотипи та розвивати стосунки - це довгий процес.**

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Висновки

Дане дослідження демонструє, що розрив між людьми, які живуть по різні сторони лінії фронту, збільшується. Люди до сих пір багато думають про Україну та обговорюють її, але здебільшого з позиції сторонніх. Такий ментальний поділ стане серйозною проблемою, коли територія повернеться під контроль українського уряду.

Підсумовуючи, можна зробити наступні висновки:

- Багато політичних ініціатив уряду України від початку конфлікту посилили відчуження
- Підлітки висловлюють найрадикальніші та найчастіше антиукраїнські погляди, коли їх запитують про збройний конфлікт, їхнє майбутнє та можливе примирення
- Ті, хто втратив близьких людей, як правило, звинувачують у стражданнях цивільного населення українську армію та уряд
- Люди, які підтримують регулярні контакти з родиною та друзями на підконтрольній уряду України території, є найбільш відкритими для діалогу з іншою стороною.

Очевидно, що самі лише діалогові ініціативи не в змозі зняти всю напругу та вирішити протиріччя, які продовжують вкорінюватися. Для створення передумов для майбутньої реінтеграції необхідні заходи на державному рівні, націлені на те, що завоювати серця та уми, та забезпечити рівний доступ до прав та послуг всіх громадян України, де б в Україні вони не жили.

**Есе українських журналістів(ок),
вихідців з Донбасу, щодо
думок, які висловлюються у
дослідженні**

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

3 точки зору «виключених»

Аліса Сопова

донеччанка, журналістка, аспірантка факультету антропології Принстонського університету.

Коли мова заходить про жителів непідконтрольних територій, мені завжди ставлять одне й те саме питання: «Яку сторону конфлікту вони підтримують?» Я відповідаю, що більшість людей не підтримує нікого, а якщо й підтримують, то це не має такого великого значення, як здається.

Не всі угорці підтримують Орбана. Не всі турки підтримують Ердогана. Більше того, говорячи про угорців чи турків, ми чомусь не очікуємо, що все їхнє життя має зводитися до їх політичних поглядів. Коли на президентських виборах у США переміг Дональд Трамп, багато американців демократичних поглядів були нажахані й стверджували, що вони більше не хочуть жити в цій країні й емігрують до Канади. Однак на практиці ніхто, звісно ж, не емігрував, тому що реальне життя набагато складніше, ніж подібні твердження. В реальному житті нам усім необхідно ходити на роботу, виплачувати кредити, робити ремонт, водити дітей до школи, допомагати літнім родичам. Політичні погляди (як би захопливо не було про них сперечатися) знаходяться десь наприкінці цього списку. Тому ніхто й не вважає,

що кожен американець, який не поїхав з країни, автоматично згоден з усім тим, що пише у своєму Твіттері Трамп. Однак по відношенню до мешканців непідконтрольних територій в Україні переважає саме таке спрощене сприйняття. Ми занадто мало знаємо про цих людей та зрідка чуємо їхні голоси, аби усвідомити, що їхні життя та погляди набагато складніші, аніж питання підтримки однієї чи іншої сторони.

Дане дослідження – це унікальна можливість хоча б частково виправити цю несправедливість, і воно досить коректно відображає настрої, що домінують у самопроголошених «республіках», як бачу їх я. Важливо звернути увагу на те, що основні мотиви в цитатах з інтерв'ю – це не сепаратистська мобілізація (як зазвичай видається сторонньому спостерігачеві), а відчуття безпорадності, зради, несправедливості. Ці відчуття направлені не тільки на державу Україна, але й на місцеву владу і правоохоронні структури, які у 2014 році кинули населення напризволяще, і на сепаратистську владу, і на власних родичів і друзів, які відмовили у допомозі та не забарилися з обвинуванням їх в тому, що вони «самі винні».

За звичайних обставин, ми живимо із усвідомленням того, що існують деякі загальносуспільні інститути, що захищають наше життя та гідність: закон, мораль, суспільство, держава. Нехай нам не завжди подобається наша держава, але ми все ж очікуємо, що вона забезпечить наші основні права і не дозволить нам, наприклад, бути безкарно вбитими. Однак у більшості людей, що живуть у зоні бойових дій на сході України, і особливо на непідконтрольних територіях, це усвідомлення в якусь мить розлетілося на друзки, і досить в болючий спосіб. Вони фактично опинилися

поза законом, і це, насправді, дуже страшно. Я сама дуже добре пам'ятаю свої відчуття у 2014 році. Найбільш лякаючим фактором була навіть не стільки сама фізична небезпека, як відчуття, що я раптом опинилася в якійсь окремій категорії, і через це я не маю такого ж права на життя та гідність, як мої співвітчизники у Харкові чи Чернівцях.

Ця ситуація, звісно ж, не є унікальною лише для України. Італійський філософ Джорджо Агамбен запропонував термін для опису такого стану речей – стан виключення (state of exception) – коли окремі категорії населення офіційно позбавляються прав та оголошуються поза законом. Зазвичай, це відбувається у надзвичайній ситуації, коли держава намагається виправдати насилля проти тієї чи іншої категорії населення або небажання захищати окрему групу громадян, коли ті знаходяться у небезпеці. Класичний приклад стану виключення за Агамбеном – фашистські концтабори. Однак і в сучасному світі існує безліч прикладів людей, до котрих виявляється «дозволено» відноситися так, ніби вони не зовсім такі самі, як ми: біженці, нелегальні мігранти, жителі чорних гетто у США. Цитати з інтерв'ю наочно демонструють, як стан виключення працює в ситуації збройного конфлікту в Україні та які реакції він викликає у самих «виключених».

Що ж це за реакції? Витяги з інтерв'ю в черговий раз підкреслюють важливий аспект війни в Україні, про який говорять усі експерти, знайомі із ситуацією: цей конфлікт характеризується незвично низьким рівнем ворожого ставлення між пересічними людьми по різні сторони лінії розмежування. Це дуже добрий знак, і може стати основою для потенційного возз'єднання. Більше того, ми бачимо, що багато з респондентів інтуїтивно пропонують саме ті рішення, які зазвичай є базовими в професійній медіації: прямий діалог між пересічними людьми по різні боки, в обхід ангажова-

ваних офіційних засобів комунікації; фокус на практичних питаннях (освіта, бізнес), а не на політиці; «не нав'язування рішень, які суперечать переконанням». Це здоровий підхід.

У той самий час, інтерв'ю відображають й протилежну тенденцію: люди по різні боки лінії розмежування все більше живуть в різних реальностях, піддаються протилежним ідеологічним впливам. Сторони, що зацікавлені у врегулюванні конфлікту та відновленні статусу спірних територій (в першу чергу, Україна) повинні робити все від них залежне, аби згладити ідеологічні протиріччя та налагодити зв'язок через лінію розмежування. На жаль, поки домінує протилежний підхід – стигматизація та відторгнення громадян України, що проживають на непідконтрольних територіях.

Цитати з інтерв'ю наочно ілюструють результат такої політики: розрив між підконтрольними та непідконтрольними територіями збільшується чи не на очах. Існуючі ідеологічні протиріччя та нові заходи, що покликані сприяти взаємній ізоляції обох сторін, перетворюються на порочне коло. Із кожним епізодом корупції та приниження на блокпостах, із кожною невиплаченою пенсією, із кожним ангажованим випуском новин Україна втрачає залишки підтримки серед населення непідконтрольного Донбасу – підтримки, без якої вона навряд чи зможе відновити свою територіальну цілісність.

Аби переломити цю тенденцію та перейти від відторгнення до діалогу, держава має, в першу чергу, переосмислити свою центральну ідею про жителів непідконтрольних територій: це наші співгромадяни, які опинилися в складній ситуації, а не зрадники та «ненадійні елементи». Навіть якщо жителі непідконтрольних територій говорять або роблять щось, що нам не подобається, треба розуміти, що ми маємо справу із людьми, які пережили психологічну

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

травму, а їхня віра у справедливість була підірвана. Нотки цинізму, озлобленості, радикальні висловлювання необхідно розцінювати саме з цієї точки зору, а не трактувати їх за ознаки якоїсь моральної деградації або політичної неповноцінності (а саме такі трактування поки переважають в українському інформаційному просторі).

У той самий час, важливо не впадати у протилежну крайність. Як справедливо відмітила одна з респонденток, «жителі республік однозначно позначаються або як терористи, або як жертви. Нас ніхто не сприймає як рівних». Ця проблема є актуальною не лише для України, але й для цивільного населення практично в будь-якій зоні бойових дій. Люди, що постраждали в наслідок війни, часто сприймаються як «бідні та нещасні», але не як «такі самі люди, як і ми». Це є ще одним проявом стану виключення, нехай й у більш прихильній формі. Починаючи діалог із жителями непідконтрольних територій, важливо пам'ятати, що усі люди мають однакове право на повагу до їхньої людської гідності, навіть якщо вони пережили травму або дотримуються відмінних від наших політичних поглядів. Так само, держава зобов'язана забезпечити безпеку та дотримання прав цих людей не через жалість або тому, що вони є «політично благонадійними», а тому, що вони є громадянами й мають рівні права із жителями Києва або Вінниці.

Конкретні заходи, які Україна як держава могла б застосувати для того, аби нарешті повернутися обличчям до своїх громадян на непідконтрольних територіях, давно відомі, їх перелік можна знайти у кожному звіті кожної гуманітарної та правозахисної організації, що працювала в країні за останні шість років: відновлення виплати пенсій та соціальних нарахувань, визнання документів, виданих сепаратистською де-факто владою, спрощення проїзду через блокпости, покращення транспортного сполучення, зняття економічної

блокади. Однак все це навряд чи можливо, доки не відбудеться радикальний перелом в державній та суспільній позиції стосовно відношення до жителів непідконтрольних територій, допоки їх не виведуть зі стану виключення.

Важливе значення має не сам перелік заходів, як готовність йти назустріч та підлаштовуватися, допомагати людям, а не виставляти перепони у кожному конкретному випадку. Наочним прикладом може слугувати ситуація із правилами вступу до вищих навчальних закладів абітурієнтів з непідконтрольних територій. Через невідому для мене причину, це – єдина ситуація, за якої Україна дозволяє собі гнучкість та розуміння: абітурієнтам дозволяють здавати ЗНО у спеціальному порядку, аби вони мали українські атестати; цього року для них навіть ввели спеціальні квоти. На мій погляд, ця ситуація демонструє простий факт: коли Україна хоче піти назустріч жителям непідконтрольних територій, вона це робить, і без особливих проблем. Цей підхід має переноситися і на інші «побутові» сфери взаємодії між підконтрольними та непідконтрольними територіями. Поки ж проблема залишається не у незнанні того, що робити, а у небажанні робити будь-що в принципі для жителів самопроголошених «республік».

Відкопати років через сто? Як в окремих частинах Донецької та Луганської областей майже не лишилося України

Юлія Абібок,
журналістка, здобувачка ступеню PhD
у сфері медіа та комунікацій

Андрій висипає українські монети зі скарбнички в глиняний горщик. Заливає парафіном з розплавленої свічки. Це буде скарб.

Насправді його копійки нічого не варті. У Донецьку, де живе Андрій, українська валюта давно витіснена російським рублем. На вільну територію України монети теж не вивезти: з самопроголошеної донецької «республіки» людей випускають тільки в сторону Росії, тоді як пункти пропуску на лінії розмежування залишаються фактично закритими з березня. Залишається тільки витратити їх на цю недорогу розвагу.

Дружина і сестра Андрія регочуть, коли він говорить, що відмітить на карті місце, де буде закопаний горщик. Половину мапи віддасть сестрі, а половину - дружині. На горщику ж виграє свій телефонний номер: нехай дзвонить, хто відкопає, років через сто.

Сестра просить не забути вказати код країни, щоб не думали, чого доброго, ніби набирають Росію або ще що. Регочуть знову, коли Андрій відповідає: «Ні. Нехай дзвонять тільки ті, кому зрозуміло, що це українська територія».

Лінії розмежування

Насправді на територіях під контролем донецької і луганської «республік» з роками стає дедалі менше українського. Віддаляються вони не тільки від Києва або Полтави, але навіть від тих частин Донецької і Луганської областей, які залишилися під контролем уряду України. Витіснені не тільки державна символіка і валюта. Тотальної заміни підлягають українські документи. За рік з гаком близько трьохсот тисяч жителів «республік» стали громадянами РФ, до кінця року в Москві планують цей показник як мінімум подвоїти. Українську мову в школах більше не вивчають. Для багатьох місцевих жителів це тепер лише мова, яку їм доводиться чути на українських блокпостах, від озброєних людей у формі.

Водночас, по інший бік лінії розмежування відбувається повна українізація освіти і поступова українізація медіа. Українська мова, яка на урбанізованому сході з радянських часів вважається мовою села, а з недавніх пір, як показують наведені в опитуванні думки, асоціюється у деяких з війною і агресією, в містах під контролем українського уряду стає мовою прогресивної молоді.

Український інформаційний вплив, як видно з відповідей людей, на території під контролем «республік» фактично відсутнє: місцеві жителі припинили довіряти будь-яким медіа. При цьому особиста комунікація, на яку зазвичай покладаються в «республіках» і на лінії зіткнення, відсутня з березня 2020 року, коли сполучення між двома частинами регіону припинилося у зв'язку з карантинном.

За шість років війни люди в окупованому Донецьку і підконтрольному урядові Краматорську, окупованому Луганську і підконтрольному

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Северодонецьку навчилися дивитися різні фільми і ток-шоу, їздити у відпустку в різних напрямках, святкувати різні свята, вчитися по дуже різним шкільним і університетським програмам.

1 вересня 2020р. війна перетнула символічний рубіж: до школи вперше пішли діти, які народилися вже після початку збройних зіткнень. У різних частинах Донецької та Луганської областей ці ровесники війни будуть зі старту вчитися на різних мовах і за різними абетками. Їм будуть розповідати дуже різну історію про батьківщину. Герої і лиходії з їхніх уроків, «перетинаючи» лінію розмежування, будуть мінятися місцями.

Саме діти, як показують наведені у дослідженні думки, є найбільш сприйнятливими до ізоляції від решти України та піддаються антиукраїнській пропаганді «республік». Навряд чи сьогоднішні першокласники виростуть налаштованими по відношенню до України більш позитивно, ніж сьогоднішні підлітки, які мають хоча б короткий досвід життя у мирній державі.

Складні питання

Українським уряду і парламенту варто віддати належне: з деяких пір вони стали прислухатися до правозахисників і приймати хоча б деякі постанови і закони в інтересах людей, які опинилися фактично в заручниках на непідконтрольних територіях. Так з'явилися, наприклад, спеціальні умови вступу в українські університети для абітурієнтів з Луганська і Донецька.

Політично від таких кроків ніхто не виграє - навпаки: патріотично налаштована публіка сприймає їх вороже, тоді як жителі «республік» майже не голосують на українських виборах.

Проблема полягає, однак, не тільки в політичній токсичності необхідних урядових заходів в інтересах сходу України, що потерпає від війни. У подібних заходах Київ вже сильно відстав

від Москви, яка давно почала, наприклад, видавати акредитацію донецьким і луганським університетам, які вона ж фактично і фінансує.

Багато мешканців «республік» тепер самі не готові приймати що б там не було від української держави. Учасники опитування говорять про Україну з позиції сторонніх: ні політично, ні економічно, ні культурно, ні інформаційно вони в українську державу більше не включені. Місцевій і російській пропаганді, підкріпленим необережними або провокаційними діями і заявами українських чиновників і селебріті, вдалося домогтися того, що для багатьох жителів «республік» Україна стала уособленням всього негативного, що було чи є в їхньому житті. Не тільки війни і бідності, а й, як виявилось, корупції.

Що ще гірше: ніхто не знає ні реальної кількості людей, які вирішили порвати зв'язки з Україною, ні їх мотивів, чи то страх або політичні переконання. Представлені думки підтверджують, що таких людей багато, але мотиви у них різні. Частина тих, що були озвучені, засновані на образі за загиблих близьких, інші спираються тільки на твердження місцевої пропаганди, ще частина - це страх осуду або навіть покарання за навіть уявну лояльність Києву. До носіїв настільки різних позицій потрібно і звертатися дуже по-різному. По-різному можна і будувати відносини з мешканцями несхожих одна на одну донецької і луганської «республік». В Україні на сьогодні цього, здається, ніхто не враховує.

Нарешті, думки про упереджене ставлення мешканців решти України до жителів територій під контролем «республік» є, нажаль, справедливими. Але ця упередженість взаємна і виникла задовго до початку війни. При тому, що війна її постійно підживлює, складно уявити собі методи, які дозволили б її викоринити. Ніхто не може ефективно контролювати поширення необережних висловлювань та мови ненависті

в медіа. Маса навчальних проєктів для журналістів і блогерів, які проходили в 2014 і 2015 роках, на ситуацію ніяк не вплинули.

Природним шляхом чи ні, конфлікт, який спершу був штучним, давно зайшов в ту фазу, з якої немає виходу хоча б до відносин, які були напередодні конфлікту: він відтворює себе на всіх рівнях.

Українське громадянське суспільство в спробах вирішення конфлікту є безсилим без підтримки держави і без сприяння громадянського суспільства на протилежному боці – де громадянського суспільства немає. При цьому Україна занадто нестабільна політично і економічно, щоб стати магнітом для тих, хто опинився за лінією розмежування, як, наприклад, стала Республіка Кіпр для жителів окупованого північного Кіпру. Поодинокі ж приватні ініціативи за визначенням не можуть мати кумулятивний ефект навіть в довгостроковій перспективі.

Наведені думки змушують нас у черговий раз піднімати ці складні питання про можливості діалогу і примирення, і багато хто не опиратиметься спокусі дати на них відповіді. Але відповідей не існує. Тільки на пострадянському просторі є ще чотири заморожених або тліючих і цілий ряд тимчасово придушених або визріваючих конфліктів. У світі їх десятки. Жодна теорія, жодний благий намір не охоплює реальної складності та суперечливості такого конфлікту.

Тому у мене немає впевненості в тому, що територія, на якій через сто років відкопають горщик з монетами і номером телефону Андрія, буде в тих же культурних і ментальних межах, що і Київ – незалежно від того, хто буде контролювати її політично. Все, що можемо для її повернення зробити ми як представники громадянського суспільства, державні службовці або професійні учасники комунікації, ми можемо зробити тільки після чесної оцінки як ситуації, що склалася, так і своїх можливостей на неї впливати.

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Діалог через лінію зіткнення ніколи не припинявся

Дмитро Дурнев
журналіст

«УК ДНР» в чинній редакції.

*«Стаття 320. Державна зрада
Державна зрада, тобто здійснений громадянином Донецької Народної Республіки шпіонаж, видача іноземній державі, міжнародній або іноземній організації чи їхнім представником відомостей, що становлять державну таємницю, довірену особі або про яку вона дізналася по службі, роботі, навчанню чи в інших випадках, що передбачені законодавством Донецької Народної Республіки, або надання фінансової, матеріально-технічної, консультативної або іншої допомоги іноземній державі, міжнародній або іноземній організації чи їхнім представникам...».*

Зв'язок із міжнародною і одночасно іноземною організацією з Берліну, яка не має офіційної акредитації у «ДНР», допомога їй у зборі інформації «щодо соціально-економічного становища в республіці» підпадає під статтю «державна зрада» у випадку, якщо у когось з учасників цього анкетування був паспорт «молодої республіки», у решті випадків процес цілком імовірно міг би, з точки зору будь-якого слідчого «МДБ» («міністерства державної безпеки») підпасти під статті 321 та 328 «УК ДНР» (це «шпіонаж» та «роздмухування ненависті і ворожнечі, приниження людської гідності»). При цьому більшою мірою отримати арешт за шпіонаж на території

«ДНР» ризикували ті, хто брав ці інтерв'ю. Меншою мірою ті, хто давав інтерв'ю, якщо в них є паспорт «ДНР» – саме ці люди як «громадяни ДНР» із власним офіційним документом підпадають під «державну зраду».

Такі перспективи при цьому не будуть якимось перебором виконавців або перебільшенням журналіста. Це спокійна донецька буденність, така собі лотерея, в якій, як і будь-якій іншій позитивній, – мало хто «виграє», але знають про ці «виграші» практично усі.

1/3 Донецької області, перетворена на «ДНР», – доволі компактна територія, на якій проживає трохи більше двох мільйонів людей. Контролюється як сама територія, так і люди – їх банально багато, тобто і контролювати їх складніше, аніж територію. Усіх посадити неможливо, місця позбавлення волі «ДНР» навіть теоретично не в змозі вмістити понад 15 тисяч чоловік, будуть проблеми і з бюджетом для такого процесу, але спроба тримати під контролем населення за допомогою страху та пропаганди існує.

Арешт знайомого, родича, людини твоєї страсти та професії для кожного на цій території є нормою, усі навколо приблизно знають, що, якщо прийняв велике рішення жити вдома, то усе інше має стати другорядним. Непотрібно нічого зайвого: говорити, писати в соціальних мережах, фіксувати на чужих інформаційних носіях та паперових анкетах свої думки... Інше – безвідповідальна поведінка по відношенню до власних дітей та стареньких.

Це в першу чергу треба розуміти, коли читаєте про будь-яке «телефонне опитування» в «ДНР» або адресне анкетування.

Усі міжнародні організації, починаючи з чеської «Людина в біді» та закінчуючи французькою «Лікарі без кордонів» були викинуті за

межі Донецької «республіки», формально – за збір інформації. В усіх «міжнародників» гроші та ресурси виділяються під якусь звітність про отримання допомоги, їхні потреби та їхню кількість. Все це також «збір інформації про соціальні та суспільні процеси в ДНР».

Лояльність до «ДНР», участь у 2014 році у військових діях на її стороні від репресій зовсім не захищає, і це розуміють усі. Хто не розуміє, того швидко та жорстко виправляють – члена громадської ради «ДНР», донецького блогера Олександра Болотіна було заарештовано 21 січня 2020 року абсолютно гласно та голосно. Сайт «МВС ДНР» повідомляв: «Підозрюваного спіймали за розміщенням у інформаційно-телекомунікаційній мережі «Інтернет» низки відеоматеріалів, що містили свідомо неправдиву, nepідтверджену інформацію, яку було спрямовано на розпалювання ненависті та ворожнечі, а також яка ганьбила честь, гідність і ділову репутацію органів влади та силових структур Донецької Народної Республіки».

Ніхто досі до кінця не розуміє який саме пост у мережі фейсбук став реальною причиною багатомісячного арешту абсолютно лояльного до «ДНР» блогера – обережна критика силовиків за затримання в новорічні свята в центрі Донецька усіх, хто не мав паспорту «ДНР» (а він поки є в не більше як 10% населення) або ж критика адміністрації Макіївки за реальний провал дитячого харчування в школах? Але Болотін сидить з січня, а його жінка, після десятихвилинної зустрічі в присутності слідчого у лютому, другий раз побачила чоловіка більше ніж за сім місяців по тому – 2 вересня 2020р. на першому суді, де справа розглядалася по суті. Адвокати їй кажуть, що за цією статтею чоловік може отримати не більше чотирьох років. Болотін із настільки невеликим можливим строком та вересневим засіданням суду виглядає абсолютно привілейованою фігурою – звичайні люди сидять до суду набагато довше.

При цьому спроби працювати на українські та міжнародні ЗМІ, оплачувана в євро робота на міжнародні напівлегальні тут організації, робота певних окремих міжнародних фотографів та інтерв'юерів звісно відбувається. Так само як і робота людей, що просто ведуть прифронтовий бізнес – «донецькі» напрочуд притерлися до ризиків за цієї роботи, це правда.

Увесь цей не терор, а прорахований і, можливо, місцями погано реалізований своєрідний порядок доповнюється відсутністю примату приватної власності як такої, дуже агресивною пропагандою, відносно великою кількістю людей навкруги із посттравматичними розладами та усіма принадами військового положення у вигляді суворої комендантської години з 23-00 до 4 ранку впродовж 6 років та блокування з перепустками по дорозі до моря.

Цю загальнозвичну як даність атмосферу, про яку вже й не говорять, необхідно брати до уваги – у заповнених анкетах її нема, в принципі. У Донецьку можна безкарно говорити про «бомбардування» ВСУ і їх у відповідях достатньо, арештів же, несвободи, блокування, комендантської години там нема взагалі...

Це анкетування є досить інформативним для людей, що занурені у конфлікт, знайомі із ситуацією, і буде в нагоді для психологів, філологів, професійних перемовників. Тих, хто у майбутньому буде з усім цим полем працювати, налагоджувати мости й намагатися зрозуміти накопичені за роки наративи зі слів, змістів та й просто численних нових пам'яток на кожному куті.

Характерною є поява в анкетах купи наведених спогадів про «бомбардування» (це слово просто фірмове для Донецька, у Маріуполі та Краматорську ніхто не говорить про обстріли «Градів» та «Смерчей» 2015 року як про «бомбардування», а у «ДНР» наслідки будь-якого об-

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

стрілу – часто «бомбардування» («бомбежка»). Численні свідки появи літаків, роботи добробатів (це завжди «Донбас» та «Азов» – вони місцеві та харківські, свої східні та «зрадники», їх найчастіше згадують у місцевих газетах та на телебаченні).

Я завжди сам говорю там із людьми: знайомими й не дуже. Особливо добре йшли бесіди із пенсіонерами у багатогодинних відрізках часу очікування перед КПВВ і у корках на лінії зіткнення. Деякі бесіди залишилися в мене на диктофоні. Мене завжди вражали два моменти – травматизація спогадів про референдум 11 травня 2014 року: про нього завжди говорять неохоче, мало хто туди ходив, а якщо й ходив, то «голосував не за це». І гаряче обговорення, чітка й тверда орієнтація в усіх змінах процедур українським Мінсоцполітики, державним «Ощадбанком», нових ініціативах та старих обіцянках Володимира Зеленського. Цікаво було б дослідити, яким чином уся ця інформація так ефективно вже зараз потрапляє за інформаційну завісу «ДНР».

Я б додав у рекомендації повне зняття обмежень на переміщення через КПВВ людей, їхніх товарів та вантажів. Дрібна прикордонна торгівля зробиць й вже робить набагато більше будь-яких телемостів. Не можна недооцінювати важливого значення мільйонних потоків людей, що переливалися через лінію зіткнення ще у березні цього року. Пандемія Covid-19 стала приводом для зупинки потоку людей через КПВВ «ДНР» в бік підконтрольних Україні територій (для подорожі до Росії обмеження зняті).

Раніше простий факт про те, що багато тисяч людей навкруги, як правило, везуть «на Україну» порожні сумки, а назад – продукти, і ніхто не робить навпаки, працював проти агресивної пропаганди краще за все. Поговоріть із торговцями ринку у Волновасі – «донецькі» брали все від дитячих сумішей та ліків до пластикових відер та

тазів, обіг ринку із закриттям блокпостів на лінії зіткнення впав на 30%.

Тільки із війною до Донецьку прийшло розуміння, що в Україні добре із ліками, їжею, є вітчизняні бренди, за які й переплатити не шкода. Мені завжди цікаво говорити із донецькими бабусями у чергах за молоком. У певні мікрорайони Донецька вранці возять бочки із молоком з ферм Старобешеве та Новоазовська, воно на рубль-два дешевше за магазинне. Відразу розумієш, що впливу місцевого телевізійного порядку денного практично нема, а ось московського, російського – колосально багато: перипетії російського відбору на Євробаченні, всілякі серіали, політичні і пісенні шоу обговорюються в чергах предметно й трепетно.

Відносно діалогу. Неможливо ігнорувати війну і той простий факт, що діалог через лінію зіткнення ніколи не переривався. Лідери «ДНР», опальні та діючі, передзвонюються в месенджерах з донецькими бізнесменами в Києві – питання власності, можливої помсти, післявоєнного співробітництва потрібно вирішувати зараз. Не все конфісковано, поза межами повного «державного» контролю «ДНР» працює виробництво контрафактних цигарок фабрик «Хамадей» в Дебальцево і Донецьку, молочне виробництво торгової марки «Геркулес», фабрики і заводи з виробництва картонної упаковки, цукерок, металевого профілю, частина поліграфічного виробництва. Вже триває стихійний діалог людей та інформаційних департаментів спеціальних служб обох сторін в масових чатах та групах в телеграмі (<https://t.me/blokpostDonBus>, <https://t.me/dnrdom>, <https://t.me/blokpostdonbasschanel>). Судячи зі своєї родини можу сказати – спілкування родичів по обидва боки лінії зіткнення не припинялося жодного разу, не дивлячись на часто розбіжні погляди на війну.

Ситуація в «ДНР» за всієї її зовнішньої непопулярності дуже рухлива і розвивається місяць

від місяця на рівні сімей та окремих людей. Досі, на сьомому році війни приймаються зважені рішення про виїзд на підконтрольну Україні територію сімей з речами, собаками й дітьми. З цими людьми теж варто говорити - як вони інтегруються після шести років Донецька в українську Костянтинівку, як діти адаптуються (і чи адаптуються взагалі) в українських школах? Я відстежую такі історії і дуже хочу зробити матеріал про тих, хто виїхав в ході коронавірусної блокади і про їх адаптацію. Чи вона в принципі є?

Водночас, у родинах, що залишилися жити в Донецьку і Макіївці, вже сформувався домінуючий тренд на відсутність годувальників, які виїжджають на заробітки в Росію, в першу чергу. Величезний пласт дітей, що зростають без батьків, є вже зараз, а вчителі у донецьких школах скаржилися мені на покоління учнів, які на тлі шести років війни просто не беруть до уваги загрози бесіди з директором або виклику до завуча.

За останні два роки також почав відбудовуватися і виокремлюватися новий чиновницький клас «ДНР», мої знайомі з бюджетних «урядових структур» із заробітною платою в 12-17 тисяч рублів (140-190 євро) потроху вийшли на ставки в 30-45 тисяч (330-500 євро), і в цьому році вперше несміливо після коронавірусу рушили на відпочинок в сторону Криму та азовського узбережжя Росії. В «ДНР» є невеликий, але впевнений пласт щасливих людей, які не сприймуть повернення України.

Ситуацію на непідконтрольних територіях треба вивчати – це точно. Це анкетування напевно викликатиме суперечки, осуд і обговорення, яке буде більш зваженим, в залежності від того, наскільки адресно і точно воно розійдеться.

Особисто я зміг себе примусити почати його аналізувати лише після шостого прочитання.

Роздуми конфліктологині

Діалог починається з особистих історій

Інна Терещенко,
медіаторка, фасилітаторка, тренерка, конфліктологиня,
кандидат філософських наук, керівниця Одеської обласної
групи медіації.

Перш ніж надати коментарі щодо даного дослідження та публікації, скажу, чому саме я їх роблю. Я медіаторка з великим стажем, фасилітаторка, зокрема й фасилітаторка діалогів, де особливе місце посідають діалоги після 2014 року. Є досвід участі в якості фасилітаторки у проектах українсько-російських діалогів, а також діалогів багатосторонніх за участі українців та українок через лінію розмежування. Окрім іншого, я маю досвід роботи із конфліктом у широкому розумінні цього слова.

Думки та погляди звичайних людей

а) Важливість та актуальність з точки зору конфлікту, логіки розвитку конфлікту.

Важливо перш за все для України, українського громадянського суспільства, оскільки питання врегулювання ситуації в українському суспільстві ще недостатньо обговорюються та спираються на загальний обрис ситуації і на базові конфліктні стереотипи (де мешканці непідконтрольних територій або зрадники, сепаратисти, або жертви, як було зазначено у тексті).

б) Дуже цінним є те, що публікація взяла у свій фокус думки та погляди звичайних людей. І не

настільки й важливо те, що нема репрезентативності. Натомість представлено достатньо різноманітний спектр думок, які зараз характерні для непідконтрольних територій.

Це має значення з точки зору розуміння, по-перше, настроїв. Минуло 6 років, ситуація змінюється. Люди схильні шукати орієнтири та опори для пошуку стабільності. І цей спектр настроїв як раз і відображає процес адаптації. Згідно досліджень, лише 10% людей легко переживають ситуацію невизначеності (толерантність до невизначеності), тому зрозумілим є пошук факторів, показників стабільності, зрозумілості, бачення відчутних перспектив. Цим, скоріше за все, й можна пояснити таке бачення, що конфлікт існував у минулому, коли велися активні бойові дії. Хоча ситуація фактично не розв'язана, і з точки зору більш широкого масштабу конфлікт наразі знаходиться в гострій фазі. Відбулася адаптація до ситуації наявності лінії розмежування та до інших змін. І якщо нема реальної щоденної загрози життю, як за часів активних бойових дій, значить конфлікт вже в минулому, – вважають люди.

По-друге, окрім настроїв та атмосфери, наведених у дослідженні, воно важливе й для розуміння того, як змінюється життя на цих територіях, перед якими викликами постають люди, які завдання мають вирішувати.

Цінність даної публікації – в її практичності. І не стільки для формування політичних і державних програм, як для стимулювання суспільної дискусії відносно врегулювання ситуації. Вона дозволяє включити до обговорення людський фактор, думки, настрої людей, чії долі знову стоять на порядку денному. Повернути суб'єктність людям, що живуть на непідконтрольній території, внутрішньо переміщеним особам, що живуть розкиданими по всій території України.

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Ще один показник практичної природи дослідження – наявність розділу про діалог. По суті, саме для опису засад та важливого значення комунікації між людьми й була створена публікація. Подібні діалоги вже ведуться через лінію зіткнення. Частина діалогових ініціатив з огляду на певні зрозумілі обставини – конфіденційні, і інформацію про них не знаходиться на поверхні. Можливо через це у публікації й нема конкретних прикладів подібних діалогових зустрічей.

Таким чином, основна суть та цінність публікації – це розмова про роль діалогу, можливості й перепони на шляху встановлення зв'язків між людьми з різних регіонів.

Що привносить гострий конфлікт, бойові дії в комунікацію між людьми?

Територія розділена війною, а це означає, що люди, що знаходяться по різні боки лінії зіткнення, автоматично стають сторонами конфлікту. І в процесі розвитку конфлікту це розділення лише поглиблюється, посилюється поляризація. А головне – жертви, втрати з обох боків, що, безумовно, в рази збільшує негативне сприйняття іншої сторони. І якщо за звичайного конфлікту, до застосування насильства, відбувається звуження уявлення про опонента, то після застосування сили та зброї, опонент вже перетворюється на ворога, якому внутрішньо «виставляється рахунок» й висувуються обвинувачення. У даному випадку, говорячи про жителів непідконтрольної території, в їхніх очах ті, хто знаходиться по іншу сторону лінії розмежування, уособлюють в собі ворога, і усі несуть відповідальність за те, що на їхніх територіях – руйнація та війна. Те саме відбувається й з жителями решти України, часто відбувається спрощення сприйняття: якщо люди залишилися – це означає, що вони підтримують той режим. Відсутнє внутрішнє розділення на різні позиції та відношення. Це є особливістю розвитку конфлікту, коли оцінка ситуації

відбувається у форматі чорно-білого опису, коли немає «різних думок» і позицій, а є «ворог та супротивник», незалежно від ролі в конфлікті. Так працюють закони жанру конфлікту. І ось чому так важливо ще за гострої фази конфлікту розвивати цю поляризацію, відходити від схематичних уявлень про «супротивника», про тих, хто є там, на іншій стороні. І не менш важливо не тільки демонструвати відмінності у думках, настроях й оцінках, але й показувати, на чому саме базуються ці думки, уявлення, настрої. Це дає можливість та створює основу для діалогу, для підтримки зв'язків і контактів та встановлення нових.

Що розділяє людей зараз і яка якість цього розділення?

Ситуація 6 років по тому стала складнішою, ніж була. І це не тільки про появу цілого покоління молодих людей, які політично, соціально сформувалися як раз в період конфлікту та війни. Звідси й така радикалізація, яка підсилюється психосоціальними особливостями цього віку.

Поділ підсилюється за рахунок об'єктивних причин: війна і втрати, позиції супротивників у війні (в тому числі, розрив економічних зв'язків і т.д.) і суб'єктивних, які а) мають відбиток логіки, розвитку конфлікту (дегуманізація, поляризація, радикалізація і т.п.) та б) є реакцією на те, що відбувається, реакцією на взаємодію із жителями решти України. І, звісно, реакція на розрив у інформаційному просторі.

Хотілося б звернути увагу на ще один момент, який характеризує жителів Донбасу. В культурі цього регіону дуже важливу роль відіграють сімейні зв'язки, саме тому розрив цих зв'язків сприймається особливо болісно і докладаються різні зусилля, аби підтримати ці зв'язки. Ще однією особливістю культури є й низький рівень мобільності, особливе ставлення до домівки. І це також один з факторів, що підсилює травматичність ситуації.

Що наразі розділяє людей на різних територіях?

1. Життя йде своїм ладом, різні реальності, різні закони, правила, валюти і т.п. Це за 6 років відводить жителів непідконтрольних територій від орієнтації на українську реальність (якщо немає пенсії, якщо немає необхідності вибору учбового закладу і т.д.). Росія в такій ситуації опинилася поряд й долучила їх до свого політичного простору. Але ж і нова власна реальність вже створена, що відрізняється від життя двох держав, України і РФ.
2. Різні інформаційні поля, в яких живуть люди. З обох боків існує пропаганда, а це означає опис чорно-білої картинки.
3. Стереотипізація представників різних територій. В інтерв'ю було чути слова про те, що в Україні їх сприймають як «ворогів», «ватників» (а це зневажливе визначення) або жертв. Слід відмітити, що і до конфлікту, до війни, за часів президентства Януковича в Україні, з огляду на різні обставини, вже з'явилися негативні стереотипи про жителів Донбасу. Існував певний перенос негативного відношення до системи управління президента на його земляків. А цей стереотип вже став основою для підсилення негативного відношення після початку війни.
4. Складнощі в комунікації, к об'єктивно (лінія розмежування, відсутність прямого зв'язку), так і суб'єктивно, коли почали зникати загальні спільні теми для контактів і спілкування.
5. Образа. Склалося враження, що не підтримали, не допомогли. І за такої гострої ситуації аргументів про те, що не могли допомогти і т.д., не було.

Що може зблизити, як названо один з розділів публікації. А відповідь у підзаголовку: «об'єктивна інформація».

В ситуації війни, гострої фази конфлікту й роз'єднаності об'єктивної інформації бути не може. Особливо на рівні спілкування між пересічними людьми. У кожного своя правда й свої аргументи для її підтвердження. І оспорування, спроби представити свої факти й аргументи викликають лише напруженість та відсторонення. Тому багато людей й говорять, що уникають розмов з політичних питань, де кожен вірить у свою правду.

Саме тому, говорячи про діалог, важливо готувати людей почути та зрозуміти цю іншу правду. З обох сторін. І це не про відкритість до діалогу. За ситуації гострої фази конфлікту можуть існувати різні підстави для діалогу. Це може бути усвідомлена позиція щось зробити, аби знизити рівень напруги конфлікту та бажання взяти на себе відповідальність на своєму рівні впливу, в своєму колі спілкування.

Це може також бути інтерес, аби зрозуміти, а що думають і розуміють ці інші люди. Іноді люди приходять на діалог з бажанням переконати та показати свою правду й довести, що життя в них відновилося й все налагодилось, розповісти про свою образу. В процесі діалогу із фасилітацією ці люди дізнаються, як та що роблять в різних регіонах України для допомоги переселенцям, як ставляться до війни, і тоді з'являється та сама готовність та бажання дізнатися більше, готовність до діалогу.

По яких питаннях може бути діалог та які можливості в нього є

В більшості інтерв'ю говорили про те, що уникали гострих та політичних питань. І можливо це правильна стратегія, особливо в період, коли відновлюються відносини людей, які спіл-

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

кувалися та були пов'язані один із одним до війни. І це важливо, підтримувати ці відносини. Аби зв'язок не переривався. Але це лише одне із завдань, одна з перелічених основ для налагодження комунікації через лінію зіткнення.

Якщо мова йде про діалог як про засіб врегулювання ситуації, тоді, безумовно, важливо ставити питання, що характеризують ситуацію. Через наративи, через опис особистих історій, переживань, можна зрозуміти, що реально люди пережили. І тоді ситуація стає об'ємною, зрозумілішою. Особисті переживання неможливо опротестувати. Їх можливо слухати, їх потрібно бути готовими слухати і мати здатність відчувати емпатію. Тоді ці історії не перетворюються на основу для суперечок і пошуку доказів, тому що наративи – це те, що пережили конкретні люди, вони комусь належать, це не віднімеш, це неможливо спростувати.

Діалоги можуть бути й для розуміння іншої сторони та їхніх аргументів.

Важливо, що діалоги в такій гострій ситуації повинні відбуватися за допомогою фасилітаторів, їх потрібно готувати, аби не загострити ситуацію ще більше.

На завершення можу сказати, що ця публікація дуже на часі, оскільки дає можливість і підстави зрозуміти ці особисті історії, перевести протистояння з політичного на рівень розуміння інших людей. І створювати, організовувати й підтримувати зв'язки, відносини між людьми через лінію розмежування. Так, аби розмежувати не людей, а тільки території. Рекомендую це дослідження для ознайомлення усім, хто планує працювати із діалогами.

«Чи потрібні ми Україні?»

Результати анкетування у непідконтрольних районах Донбасу, аналіз думок та висновки конфліктолога.

Ця публікація має на меті заповнити прогалину у публічному обміні думками через лінію зіткнення та в Україні в цілому, створити простір, де можуть бути представлені погляди людей, що живуть на непідконтрольній території, підтримати розвиток суспільної дискусії про можливість реінтеграції.

«По відношенню до мешканців непідконтрольних територій в Україні переважає [...] спрощене сприйняття. Ми занадто мало знаємо про цих людей та занадто рідко чуємо їхні голоси, аби усвідомити, що їхні життя та погляди є набагато більш складними, ніж питання підтримки однієї чи іншої сторони. Дане дослідження – унікальна можливість хоча б частково виправити цю несправедливість [...]».

Аліса Сопова,

журналістка, дослідниця, яка народилася та виросла в Донецьку.

«Цінність даної публікації – в її практичності. І не стільки для формування політичних і державних програм, як для стимулювання суспільної дискусії відносно врегулювання ситуації. Вона дозволяє включити до обговорення людський фактор, думки, настрої людей, чиї долі знову стоять на порядку денному. Повернути суб'єктність людям, що живуть на непідконтрольній території, внутрішньо переміщеним особам, що живуть розкиданими по всій території України».

Інна Терещенко,

медіаторка, фасилітаторка, конфліктологиня.

«Це анкетування є доволі інформативним для людей, занурених у конфлікт, знайомих із ситуацією, та буде корисним для психологів, філологів, професійних перемовників. Тих, хто у майбутньому буде з усім цим працювати, налагоджувати мости та намагатиметься піднімати назбирані за роки наративи зі слів, понять та просто численних нових пам'ятників на кожному кроці».

Дмитрий Дурнев,

журналіст.